

ลักษณะการรจนาสังคดียวงค์

ธรรมเนียมการใช้ภาษาบาลีในการจารึก หรือประพันธ์ในประเทศไทย ได้มีสืบต่อกันมา ตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย สมัยสุโขทัย ลานนา ออยุธยา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์และถ่ายทอดกันมา โดยลำดับ ในแต่ละสมัยยังมีวิวัฒนาการด้านการเขียนเพิ่มเติม แต่ก็ยังคงไว้ซึ่งรูปแบบการเขียน ภาษาบาลีที่ใช้กันในแถบนี้ ดังจะเห็นได้จากภาษาบาลีในสมัยก่อนสุโขทัยซึ่งปรากฏตามจารึก ต่าง ๆ ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๘ ส่วนมากเป็นคาถา เย ธมฺมา เช่น จารึกคาถา เย ธมฺมา ๒ หลัก ที่ไทรบุรี จารึกคาถา เย ธมฺมา บนแผ่นอิฐ จังหวัดสุพรรณบุรี และที่มีความพิเศษก็คือ จารึกภาษาบาลีก่อนสมัยสุโขทัย เนื้อความนมัสการพระรัตนตรัยมี ๒ หลัก หลักหนึ่งมีภาษา บาลีเพียงบางส่วน อีกหลักหนึ่งเป็นภาษาบาลีทั้งหมดคือ จารึกเนินสระบัว จังหวัดปราจีนบุรี ถือว่าเป็นจารึกภาษาบาลีที่เป็นคาถานมัสการพระรัตนตรัยที่เก่าที่สุดในประเทศไทย ประมาณ พ.ศ. ๑๓๐๔ และอีกหลักหนึ่งคือจารึกพระพิมพ์ดินเผาวัดโคกไม้เดน จังหวัดนครสวรรค์ อายุ ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ เป็นภาษาบาลีทั้งหลัก^๑

ในสมัยสุโขทัยมักจะใช้ภาษาบาลีเพื่อจารึกหลักธรรม ซึ่งเป็นข้อความสำคัญในศาสนา เช่น จารึกริมแม่โจนหรือจารึกอภิธรรม เนื้อหากล่าวถึงข้อความสำคัญจากคัมภีร์มหาปฏฺฐานและ มาติกาธัมมสังคณี จารึกวัดมหาธาตุ มีข้อความเดียวกับจารึกริมแม่โจนแต่มีการเพิ่มธรรม อื่น ๆ เข้าไปเช่น บัญญัติ ๖ ชั้น^๒ ๕ เป็นต้น^๓ หรือจารึกหัวใจพระสูตรแสดงถึงชื่อหมวดธรรมใน พระสูตร ในสมัยอยุธยาการใช้ภาษาบาลีก็ได้รับอิทธิพลมาจากสมัยสุโขทัย แต่มีวิวัฒนาการออก ไปอีก มีการใช้ภาษาบาลีแสดงถึงค่านมัสการพระรัตนตรัยมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากจารึกภาษา บาลี เช่น จารึกลานทองวัดสองคบ จังหวัดชัยนาท จารึกคาถานมัสการพระบรมสารีริกธาตุ จังหวัดอยุธยา เป็นต้น

การใช้ภาษาบาลีในการประพันธ์คัมภีร์ในประเทศไทยนั้น พบว่างานเขียนจะเป็นประเภท ตำนาน พงศาวดาร เช่น สิทฺธิคณิทาน จามเทวีวงศ์ ของ พระโพธิ์รังสี สมัยลานนา รัตนพิมวงส์ ของ พระพรหมราชปัญญา สมัยลานนา เป็นต้น ลักษณะการประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลีใน ประเทศไทย สามารถแบ่งโครงสร้างของเนื้อหาได้เป็น ๔ ส่วน คือ

^๑ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม ๕ อักษรขอม อักษรธรรม และอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๔๖.

^๒ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม ๕ อักษรขอม อักษรธรรม และอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๔๗.

- ส่วนนำ
- ส่วนเชื่อมโยงกับเหตุการณ์สมัยพุทธกาลหรือหลังพุทธกาลในอินเดียและ/หรือ ลังกา
- ส่วนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย
- ส่วนจบ*

ส่วนนำหรือส่วนที่ ๑ กล่าวถึง คำนมัสการพระรัตนตรัยและบอกถึงเรื่องที่จะกล่าวในงาน ประพันธ์ ส่วนของเนื้อเรื่องหลักจะปรากฏอยู่ใน ส่วนที่ ๒ และ ๓ ในส่วนที่ ๔ หรือส่วนจบจะเป็นการกล่าวถึงประวัติของผู้แต่งและคาถาแสดงความปรารถนาของผู้แต่ง เรียกว่านิคมคาถา

ลักษณะคำนมัสการพระรัตนตรัยมีปรากฏในวรรณคดีบาลีโดยทั่วไป และถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการแต่งคัมภีร์ภาษาบาลีในสมัยต่อ ๆ มา เป็นการแสดงถึงความมกคลแก่ตัวของผู้แต่งด้วย ซึ่งคำนมัสการพระรัตนตรัยนี้ ในคัมภีร์ภาษาบาลีเรียกว่า ปณามคาถา ในส่วนสุดท้ายมีคาถาที่แสดงถึง ความปรารถนาหรือประวัติของผู้ประพันธ์เป็นต้นอยู่ตอนท้ายคล้ายกับงานในประเทศลังกา ในส่วนนี้เรียกว่า นิคมคาถา เช่น ในรัตนพิมพวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้มีการถ่ายทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นปรากฏในคัมภีร์สังคดียวงศ์ซึ่งแต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ ผู้แต่งคือสมเด็จพระวันรัตน์เป็นบุคคล ที่เกิดและเติบโตในสมัยอยุธยาตอนปลาย ฉะนั้นการแต่งจึงรับอิทธิพลการแต่งคัมภีร์ในสมัยอยุธยามาได้ ดังจะเห็นได้จากในคัมภีร์สังคดียวงศ์นั้น มีทั้งบทนมัสการพระรัตนตรัยที่เรียกว่าปณามคาถา และมีบทที่บอกถึงประวัติและความปรารถนาของผู้แต่งที่เรียกว่า นิคมคาถาด้วย อันเป็นธรรมเนียมการประพันธ์ที่ได้รับการสืบทอดมาจากลังกาและถ่ายทอดกันมาจนถึงประเทศไทย

คัมภีร์สังคดียวงศ์เป็นคัมภีร์ภาษาบาลีเล่มแรก ที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ รูปแบบต่าง ๆ ของการประพันธ์ส่วนหนึ่งได้มาจากสมัยอยุธยา และเป็นแบบอย่างในการประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลีในสมัยต่อมา จึงน่าจะศึกษาวิเคราะห์ถึงหลักของการประพันธ์และภาษาอย่างลึกซึ้ง

๓.๑. โครงสร้างของคัมภีร์

คัมภีร์สังคดียวงศ์เป็นคัมภีร์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากสมัยอยุธยา และมีส่วนผสมของคัมภีร์จากประเทศลังกา เช่น คัมภีร์มหาวงศ์ ธรรมปัทมฐกถา เป็นต้น ฉะนั้นโครงสร้างในคัมภีร์สังคดียวงศ์นั้นจึงมีรูปแบบเหมือนกับคัมภีร์ในประเทศลังกาและคัมภีร์สมัยอยุธยา โครงสร้างแบ่งออกได้เป็น ๓ ส่วนคือ

* สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึก ตำนานพงศาวดาร สาส์น ประกาศ. (กรุงเทพฯนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๒๔๐.

๑. ปณามคาถาและสังเขปภคตา
๒. เนื้อเรื่องหลัก
๓. นิคมคาถา

๓.๑.๑. ปณามคาถาและสังเขปภคตา

ในคัมภีร์สังคีตยวงศ่นั้นเริ่มต้นด้วยบทปณามคาถา บทปณามคาถาคือบทไหว้ครู หรือ บทบูชาพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นการแสดงถึงความเคารพต่อบูรพาจารย์และพระรัตนตรัย จัดเป็น ธรรมเนียมในการประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลี คำว่า ปณามคาถา นี้ สามารถแยกออกได้ ๒ คำคือ คำว่าปณาม และ คาถา T.W. RHYS DAVID and WILLIAM STEDE, ให้ความหมายไว้ใน THE PALI TEXT SOCIETY'S PALI-ENGLISH DICTIONARY ว่า ปณาม (ป + นม), การนอมน้อม, การก้ม, การคำนับ, การทำความเคารพ, การทักทาย^๑, คำว่าคาถา คือ คำประพันธ์, บทกวี^๒ ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา แสดงความหมายของคาถาไว้ว่า

คาถาศัพท์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ

๑. ปรัชชะ คาถา
๒. วจีภท คำพูดที่มีเนื้อความแจ่มแจ้ง^๓

คาถา นี้ เป็นองค์อย่างหนึ่ง ในนวัจนศาสตร์ เช่น ธรรมปทะ เถรคาถา เถรีคาถา ในคัมภีร์ สมันตปาสาทิกา แสดงความหมายของคาถาไว้ว่า

ธมฺมปทเถรคาถาเถรีคาถา สุตฺตนิปาเต ในสุตฺตนาเมกา

สุทฺธิกคาถา จ คาถาติ เวทิตพฺพ^๔

แปลว่า คาถาในธรรมปทะ เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาที่บริสุทธิ์ ถึงแม้ไม่มีชื่อสูตร ในสุตตนิบาต ฟังทราบว่าเป็น คาถา ฯ

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายของ คาถา ว่าคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองในภาษาบาลี, อัตราของฉันท คือ ๔ บาท เรียกคาถาหนึ่ง^๕

^๑ T.W. RHYS DAVID and WILLIAM STEDE, THE PALI TEXT SOCIETY'S PALI-ENGLISH DICTIONARY, (London : STEPHEN AUSTIN and SONS LIMITED, Reprinted 1972), หน้า ๔๐๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

^๓ อภิธานวรรณนา, หน้า ๑๐๒๘.

^๔ สมันตปาสาทิกา นาม วินยฺชกถา (ปจฺโม ภาค), (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๙, ๒๕๓๗), หน้า ๒๗.

^๕ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๒๔๔.

จะนั่นคำว่า ปณามคาถา* จึงหมายถึง คำประพันธ์ที่แสดงความอ่อนน้อมและเคารพ
 บทปณามคาถานี้ ถือได้ว่าเป็นบทบูชาพระรัตนตรัย มีปรากฏใช้มาตั้งแต่คัมภีร์ยุคชั้น
 อรรถกถา เช่นในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ซึ่งถือได้ว่าเป็นอรรถกถาพระวินัย ลักษณะของปณามคาถา
 มีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา เรียกว่า อารัมภกถา ในคัมภีร์ชินกาล
 มาลีปกรณ เรียกว่า ปณามคาถา ในคัมภีร์ศาสนวงศ์ ของพม่า เรียกว่า คันถารัมภกถา เป็นต้น
 ปณามคาถานี้บางคัมภีร์ก็ไม่มีชื่อเรียก แต่ลักษณะการแต่งขึ้นต้น มีลักษณะของปณามคาถา เช่น
 ในคัมภีร์มหาวงส์ ก็จัดเป็นบทปณามคาถาด้วย

ลักษณะการแต่งปณามคาถานี้ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ซึ่งจัดเป็นคัมภีร์ยุคอรรถกถา ได้
 แต่งเป็นอินทรวีเชียรฉันท์ และบ่งชื่อ เรียกว่า อารัมภกถา โดยแบ่งแยก บทบูชาพระพุทธ
 พระธรรมและพระสงฆ์ ออกจากกัน มีลักษณะคล้ายพรรณนา พุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ใน
 สมัยต่อมา คือในยุคของคัมภีร์ลังกา เช่น ในคัมภีร์มหาวงส์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นคัมภีร์ต้นแบบของการ
 ประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลีประเภทวังสปรกณ ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อบทปณามคาถามากนัก โดย
 กล่าวถึงเพียง บทนมัสการพระพุทธ ไม่มีบท นมัสการพระธรรมและพระสงฆ์ ซึ่งลักษณะเช่นนี้มี
 ปรากฏในคัมภีร์ศาสนวงศ์ของพม่า คือไม่มีบทนมัสการพระธรรมและพระสงฆ์ แต่มีความแตกต่าง
 กัน คือในคัมภีร์มหาวงส์ของลังกา ไม่มีชื่อเรียกบทปณามคาถา แต่ในคัมภีร์ศาสนวงศ์ของพม่า
 เรียกชื่อว่า คันถารัมภกถา

ในประเทศไทยในสมัยลานนา การประพันธ์คัมภีร์วังสปรกณ มีปรากฏบทปณามคาถา
 อยู่ด้วยเสมอ และผู้ประพันธ์ให้ความสำคัญเป็นอย่างมากต่อบทปณามคาถา เพราะมีทั้ง
 บทนมัสการพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ และมักจะประพันธ์เป็นแนวพรรณาคุณของ
 พระรัตนตรัย เช่น ในคัมภีร์สีหิงคินิทาน จามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ เป็นต้น

* ปณามคาถา สามารถแยกออกได้เป็น ๓ ส่วน คือ

๑. กายปณาม

กายปณาม เป็นการแสดงความอ่อนน้อมด้วยกาย กล่าวคือการแสดงความเคารพด้วยกายเช่น การ
 ไหว้ การกราบ การทำวันทยาหัตถ์ หรือการบูชาด้วยสิ่งของ อามิสบูชาและการปฏิบัติตามคำสอนที่เรียกว่า
 ปฏิบัติบูชา เป็นต้น

๒. วจีปณาม

วจีปณาม เป็นการแสดงความเคารพด้วยการเปล่งวาจา การประกาศเกียรติคุณ การกล่าวสรรเสริญ
 เป็นต้น

๓. มโนปณาม

มโนปณาม คือ การระลึกถึงคุณงามความดี การน้อมใจบูชา

ในสมัยอยุธยา งานประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลี มีปรากฏเหลืออยู่น้อยมาก และคัมภีร์ภาษาบาลีที่มีลักษณะของคัมภีร์ประเภทตำนานหรือพงศาวดาร ที่เรียกว่า คัมภีร์ประเภทวังสปกรณ์ มีปรากฏเล่มเดียวคือ คัมภีร์ศัพท์มสังคหะ ของพระธัมมกิตติมหาสามี ซึ่งปรากฏบทปณามคาถาอยู่ด้วย มีการกล่าวถึงการนมัสการพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ แต่ไม่มีลักษณะของการพรรณนาถึงคุณ เป็นแต่เพียงกล่าวถึงพระรัตนตรัยเพียงสั้น ๆ และไม่มีปรากฏชื่อเรียกเฉพาะของบทปณามคาถา

ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ มีบทปณามคาถา ที่เป็นบทนมัสการพระรัตนตรัยและมีลักษณะการพรรณนาคล้ายกล่าวถึงคุณลักษณะของพระรัตนตรัย และถือได้ว่าเป็นความสำคัญต่อบทปณามคาถาโดยมีชื่อเรียกเฉพาะว่า ปณามคาถา

ปณามคาถาในสังคีตยวงศ์นี้เริ่มต้นด้วยบทนมัสการพระรัตนตรัย สมเด็จพระวันรัตน์ ท่านประพันธ์เป็น อุเปนทรวิเชียรฉันท* มีทั้งหมด ๓ คาถาดังนี้

วิสุทธิวิมล ปวณฺจ พุทฺธ
 วิสุทธิเขมฺ ติมลนฺจ ธมฺม
 วิสุทธิศีลํ อภิวนฺทึ สํฆ
 กโรมิ สงฺคีตยวิสนามํ.
 ทูอนฺตรายา รตนตฺตยมฺเม
 สุอานฺนภาเวน ปณามนฺต
 วินา สियํ ตํ กุสลมฺมหนฺต
 ภเวยฺย โลกสุตฺ นิตาย มยฺหิ.
 สมาสโต วิสปรมฺปรีทํ
 วรํ วิคฺนุณฺสฺ สุสฺวารอดฺธํ
 คุณนฺน สงฺคีตยวิสนามํ
 สุภํ กริสฺสุสามิ ยถาพลนฺติ.

ข้าพเจ้าขอถวายอภิวันท์ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้า ผู้เป็นวิสุทธิวงศ์บรม และถวายอภิวันท์ซึ่งพระธรรมเจ้าอันพิมลพิเศษเกษม และถวายอภิวันท์ซึ่งพระสงฆ์เจ้าผู้ทรงพระวิสุทธิศีลแล้ว และจักแต่งปกรณ์ให้ชื่อว่าสังคีตยวงศ์ ขออันตรายชั่วร้ายทั้งหลายของข้าพเจ้าให้พินาศไปด้วยอานนภาพอันงามที่ประณามพระรัตนตรัย ขอให้กุศลยิ่งใหญ่บังเกิดแก่

* สูตรของอุเปนทรวิเชียรฉันทว่า อุปาทิกา สา ว ช ตา ช คา โค คือประกอบด้วย ช คณะ ต คณะ ช คณะ และครุลงอย (๑๒๒ ๒๒๑ ๑๒๑ ๒๒)

ข้าพเจ้าเพื่อทำประโยชน์แก่อุญแจโลก ข้าพเจ้าจักแต่งปกรณ์ชื่อว่า
สังคีตยวงค์อันประเสริฐนี้ ตามที่สืบ ๆ วงศ์มาโดยย่อโดยคุณมีอรรถ
เปนสารอันดีในคันดต่าง ๆ ให้เพราะพริ้งตามสติกำลัง”

ปณามคาถาถือว่าเป็นองค์ประกอบหลักในการแต่งคัมภีร์ภาษาบาลีในประเทศไทย
ดังจะเห็นได้จากคัมภีร์ที่ประพันธ์ในประเทศไทย ที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับตำนานหรือพงศาวดาร
จะต้องมีบทปณามคาถาซึ่งแสดงถึงการระลึกถึงพระรัตนตรัย และขอให้การประพันธ์คัมภีร์สำเร็จ
ลุล่วงด้วยดี ซึ่งถือว่าเป็นธรรมเนียมในการประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลี ในคัมภีร์สังคีตยวงค์บท
ปณามคาถาแต่งเป็นอุเปนทวิเชียรฉันท์ เนื้อหานั้นประกอบด้วยปณามคาถาทั้ง ๓ ประเภทคือ
ในคาถาบทแรกว่า

วิสุทธิวิมล ปวรณฺจ พุทฺธ
วิสุทธิเขมํ วิมลณฺจ ธมฺมํ
วิสุทธิสีลํ อภิวนฺทํ สํฆํ
กโรมิ สงฺคีตยวงฺสนามํ ฯ

จัดเป็นกายปณาม เพราะเป็นการแสดงให้เห็นถึงการแสดงความนอบน้อมด้วยกาย คือ
แสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัยด้วยกายกล่าวคือการอภิวาท

ใน ๓ บทต่อมา เป็นการแสดงความเคารพด้วยวาจาว่า

สุอานฺุภาเวน ปณามนฺุส
วินา สียํ ตํ กุสลมฺุมนฺุตํ
ภเวยฺย โลกสุสฺ หิตายมฺุหํ ฯ

ในบทนี้เป็นการประกาศเกียรติคุณคือคุณความดีงามของพระรัตนตรัย เป็นการอ้างถึง
อานุภาพแห่งความดีงามจัดเป็น วจีปณาม

ส่วนมโนปณามนั้น ปรากฏอยู่ในทุกบทของบทปณาม เพราะในขณะที่ผู้ประพันธ์ได้
ประพันธ์นั้นจำเป็นต้องระลึก ถึงพระรัตนตรัยอยู่ตลอดเวลา จึงมีสมาธิในการประพันธ์จัดเป็น
มโนปณาม

จะเห็นได้ว่า บทปณามคาถานี้มีความสำคัญต่อการประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลีตั้งแต่ยุค
อรรถกถา สืบต่อกันมาจนถึงการประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลีในประเทศไทย จัดเป็นองค์ประกอบ
ส่วนหนึ่งของการประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลี

“สมเด็จพระวันรัต, สังคีตยวงค์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย. แปลโดย พระยาปริยัติธรรม
ธาดา (กรุฑมหนานนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๑), หน้า ๑.

สังเขปกถา

สังเขปกถา มาจากศัพท์ว่า สังเขป กับ กถา ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา ให้ความหมายของคำว่า สังเขป ไว้ว่า สงฺเขป (สัง + ขิป เปรณ + ณ) ย่อ, สังเขป, รวบรวม. สงฺขิปฺยเต เอกเทศโต กถียตีติ สงฺเขปเ โนื่อความที่ท่านย่อกล่าวเป็นเรื่องเดียวกัน ชื่อว่าสังเขปะ* (อาเทศนิกนิตเป็น ง, ลบ ณ วุทธิ อี เป็น เอ^{๑๑})

บทว่า กถา ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา ให้ความหมายว่า

กถา (กถ กถเน+อ+อา) บทประพันธ์การทํานาย, กถียตีติ กถา บทประพันธ์ที่บัณฑิตกล่าวไว้ ชื่อว่า กถา^{๑๒}

ฉะนั้น คำว่า สังเขปกถา ตามรูปวิเคราะห์แห่งศัพท์จึงหมายความว่า บทประพันธ์ที่บัณฑิตกล่าวโดยย่อ หรือโดยรวบรวมเอาไว้

สังเขปกถานี้โดยส่วนมากแล้ว ในคัมภีร์ที่ประพันธ์เป็นภาษาบาลีในประเทศไทยจะปรากฏอยู่ในส่วนที่ ๑ คือ ส่วนนำ โดยมากแล้วจะแต่งอยู่รวมกับบทปณามคาถา บอกถึงชื่อคัมภีร์ที่จะกล่าวหรือเรื่องที่จะกล่าวในคัมภีร์ เช่น ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์แต่งรวมอยู่กับบทปณามคาถาว่า วุฑฺฒามิ คนฺถิ ชินกาลมาลี^{๑๓} ในคัมภีร์สัทธัมมสังคหะ ซึ่งแต่งในสมัยอยุธยา ก็แต่งบทสังเขปกถา รวมอยู่กับบทปณามคาถา เช่นเดียวกันกับสมัยลานนา

ในคัมภีร์สังคิตยวงศ์ สมเด็จพระวันรัตน์ ประพันธ์ต่อกจากบทปณามคาถา และมีไ้แต่งเป็นอุเปนทรวิชัยรจันท์เหมือนปณามคาถา สังเขปกถานั้น ท่านประพันธ์เป็นปัฐยาวัตรจันท์^{๑๔} แยก

* ศัพท์ว่า สงฺเขป นี้ มีความหมายเดียวกันกับศัพท์ว่า สํหาร สมาส สงฺคห ซึ่งมิรูปวิเคราะห์ศัพท์ดังนี้

๑. สํหาร (สัง+หฺร หรณ + ณ) ย่อ สังเขป รวบรวม. สํหฺรียเต สงฺเขปนเ ปจฺจายฺยเต เอเตนาติ สํหาโร โนื่อความที่ท่านนำมากกล่าวโดยย่อ ชื่อว่า สํหาระ (ลบ ณ วุทธิ อี เป็น อา)

๒. สมาส (สัง + อสุ สงฺขิปเน+ณ) ย่อ สังเขป รวบรวม หมวดหนุมํ สมฺสฺยเต สงฺขิปฺยเตติ สมาสเิ บทที่ท่านย่อเข้า ชื่อว่าสมาสะ (อาเทศนิกนิตเป็น ม ลบ ณ วุทธิ อี เป็น อา)

๓. สงฺคห (สัง+คห อุปาทาน+อ) ย่อ สังเขป รวบรวม สงฺขปนเ คฺยฺหเต อเนนาติ สงฺคโห โนื่อความที่ท่านถือเอาโดยย่อ ชื่อว่าสังคหะ (อาเทศนิกนิตเป็น ง)^{๑๑}

ฉะนั้น บทว่า สงฺเขป สํหาร สมาส สงฺคห มีความหมายเป็น อันเดียวกันคือ ย่อ รวบรวม

^{๑๑} อภิธานวรรณนา, หน้า ๑๖๘.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๕

^{๑๓} ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๑๗๗.

^{๑๔} พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช), หลักการแต่งจันท์ภาษามคธ ป.ธ.๘. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๒), หน้า ๑๖ ให้ความหมายของปัฐยาวัตรจันท์ไว้ว่า

ออกต่างหากจากปณามคาถาทำให้รู้ว่าเป็นบทสังเขปคาถาชัดเจน และเป็นฉันท์เริ่มต้นก่อนแต่ง เนื้อความเป็นร้อยแก้ว ซึ่งความหมายของคาถานี้ก็เพื่อจะบอกถึงวิธีในการประพันธ์ของท่านว่ามี ได้แต่งเองทั้งหมด แต่ได้นำเนื้อความที่เป็นอรรถโบราณมาแต่งไว้ มีคาถาเดี่ยวดังนี้

สาธุกัม ปกรณารมูเก อารพุก ปุพพปญจกัม

นนานนยัม ปุราณตถัม ปวกุขามิ ปการณัม.

ข้าพเจ้าได้ปรารภบุพพญจกัม มีนัยต่าง ๆ เป็นอรรถโบราณในอารัมภ
แห่งปกรณัม แล้วจึงจกกล่าวตัวปกรณัมให้สำเร็จประโยชน์ (ต่อภายหลัง)^{๑๔}

จะเห็นได้ว่าในสังเขปภกถานั้น ได้บอกวิธีการประพันธ์ของท่านโดยย่อ กล่าวคือในคำว่า อารพุก ปุพพปญจกัม หมายถึงการปรารภถึง คัมภีร์ ๕ หมวดคือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณวิเสส และ คัมภีร์ประเภทวังสปรกณอื่น ๆ ที่ใช้อ้างถึงในคัมภีร์สังคีตยวงค์ ลักษณะการประพันธ์บทสังเขปภกตาในคัมภีร์สังคีตยวงค์ก็แตกต่างจากคัมภีร์วังสปรกณเล่มอื่น ๆ คือแยกบทสังเขปภกตาออกจากบทปณามคาถาอย่างชัดเจน

๓.๑.๒. เนื้อเรื่อง

ในส่วนของเนื้อเรื่องนั้นคัมภีร์สังคีตยวงค์นั้น แบ่งออกเป็น ๙ ปริเฉท โครงเรื่องหลักของคัมภีร์เป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์สมัยพุทธกาล และหลังพุทธกาลในประเทศอินเดียและลังกาต่อด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยจนมาถึงการสังคายนาครั้งที่ ๙ ในสมัยรัตนโกสินทร์สาระสำคัญของแต่ละปริเฉทดังนี้

ปริเฉทที่ ๑ ชมพูทวีปสงขลิตินิทุเทศ ว่าด้วยการสังคายนาในชมพูทวีปแบ่งสาระย่อยเป็น ๗ กถา คือ

- นมสุสนกถา กล่าววามัสการพระรัตนตรัย
- อารมุกถา คำปรารภเบื้องต้นขอให้ผลการมัสการพระรัตนตรัยช่วยให้พ้นจากอันตรายทั้งปวง และบ่งว่าจะแต่งสังคีตยวงค์ตามเนื้อเรื่องที่มีมาแล้วในคัมภีร์ต่าง ๆ ,

ปฐยวัตถร แปลว่า คาถาที่สวดเป็นทำนองจตุรวัตร คือหยุดทุก ๔ คำ มีวิเคราะห์ว่า ปจิตพพโต ปฐยา ๑ สภา จติราวตเตน ปริวตตพพโต วตตญจาดิ ปฐยวตตัม ฉันทันนี้ กำหนดบาทหนึ่งมี ๘ อักขร กำหนดคณะเพียง ๒ คณะคือ ย คณะ (๑๒๒) และ ช คณะ (๑๒๑) ห้ามลง น คณะ (๑๑๑) และ ส คณะ (๑๑๒) ในตำแหน่งอักขรที่ ๒-๓-๔ ของทุก ๆ บาท

^{๑๔} สังคีตยวงค์, หน้า ๒.

-สงเขปภภา ว่าด้วยการสังคายนาพระไตรปิฎก ๙ ครั้งโดยย่อ ครั้งที่ ๑ ถึงครั้งที่ ๓ ทำในอินเดียครั้งที่ ๔ ทำในลังกาสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะคราวที่พระมหินทเถระ นำพุทธศาสนาไปเผยแพร่งั่งมั่น ครั้งที่ ๕ ในลังกามีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานเป็น ครั้งแรก ครั้งที่ ๖ สมัยพระพุทธโฆษาจารย์กระทำอรรถกถา ครั้งที่ ๗ สมัยพระเจ้าปรักกมพาทูที่ ๑ ครั้งที่ ๘ ในชมพูทวีป (ลานนา) ครั้งที่ ๙ ในสมัยรัตนโกสินทร์

-วิตุการกถา กล่าวถึงการสังคายนาโดยพิสดาร เริ่มด้วยเรื่องพระพุทธเจ้าโคตมะเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ต่าง ๆ ๒๓ พระองค์ นับแต่เกิดเป็นสุเมธดาบส ในสมัยพระพุทธเจ้าที่ปังกร จนมาถึงสมัยที่เกิดเป็นพระเวสสันดร แล้วไปเกิดอยู่ในดุสิตสวรรค์จนจุติมาเกิดในโลกมนุษย์เพื่อการตรัสรู้

- ปจมสงคิติกถา กล่าวถึงการสังคายนาครั้งที่ ๑
- ทุติยสงคิติกถา กล่าวถึงการสังคายนาครั้งที่ ๒
- ตติยสงคิติกถา กล่าวถึงการสังคายนาครั้งที่ ๓

ปริจเฉทที่ ๒ จตุตถวารสงคหนิทุเทศ ว่าด้วยการสังคายนาในลังกาทวีป ๔ ครั้ง แบ่งสาระย่อยเป็น ๔ ส่วน คือ

- จตุตถสงคิติกถา กล่าวถึงการสังคายนาครั้งที่ ๔ ซึ่งพระมหินทเถระเป็นประธานในสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ

-ปญจมสงคิติกถา กล่าวถึงการสังคายนาครั้งที่ ๕ ในสมัยพระเจ้าวัฏฏคามินีมีการจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรก

-ปิฎกตฺยเลขนา พระพุทธโฆษาจารย์ แปลพระธรรมในสมัยพระเจ้ามหานาม นับเป็นการทำสังคายนาครั้งที่ ๖

-สตตมธมฺมวินยสงคหนิทุเทศ กล่าวถึงการจัดทำคำอธิบายอรรถกถาในสมัยพระเจ้าปรักกมพาทู นับเป็นการทำสังคายนาครั้งที่ ๗

ปริจเฉทที่ ๓ ลุงกาทีปราชวส์ กล่าวถึงเรื่องการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาประกอบด้วยเรื่อง คือ

- พระมหินทเถระให้สามเณรสุมนะไปเชิญพระรากขวัญเบื้องขวาจากดาวดึงส์มาลังกา
- พระสังฆมิตตาเถรีนำหน้าพระศรีมหาโพธิ์มาลังกา
- พระมหินทเถระดับขันธุ์สูนิพพาน
- การประดิษฐานพระทันตธาตุเบื้องขวา
- เรื่องพระนลาฏธาตุเสด็จมาลังกา

- การสร้างมหายังคนสถูป
- การสร้างพระมริจเจติย์
- การสร้างโลหะปราสาท
- การสร้างพระสุวรรณมาลิกเจติย์
- ไปฐฎการุฬหลังคิติ ว่าด้วยพระอรหันต์ ๗๐๐ รูปทำการสังคายนาและจารึกพระไตรปิฎกเป็นครั้งแรก
- ลำดับกษัตริย์ในราชวงศ์ของลังกาและการประดิษฐานพระศาสนา

ปริเฉทที่ ๔ ทนตธาดาวตารนิทุเทศ กล่าวถึงเรื่องพระทันตธาดูไปประดิษฐานในประเทศต่าง ๆ ประกอบด้วยเรื่อง

- พระวามทันตธาดูไปประดิษฐานในลังกา
- และพระพุทธทศตตะกับ พระพุทธโฆษาจารย์ไปแปลอรรถกถาจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาบาลี แล้วนำพระธาดูมาประดิษฐานไว้ในชมพูทวีป

ปริเฉทที่ ๕ สมปญญาสราชนิทุเทศ กล่าวถึงราชวงศ์กษัตริย์หรือกษัตริย์ครองราชย์สืบต่อกันมา ๕๐ พระองค์ ประกอบด้วยเรื่อง

- การสร้างเมืองหริภุญชัย
- พระนางจามเทวีเสวยราชย์ในเมืองหริภุญชัย
- การก่อพระเจดีย์แข่งขันชิงชัยในการสงคราม
- พระมหาธาดูปรากฏในเมืองหริภุญชัยในสมัยพระเจ้าอาทิจจราช
- ลำดับวงศ์พระเจ้าอาทิจจราช
- อานิสงส์ที่โบราณกษัตริย์ได้บำเพ็ญมา

ปริเฉทที่ ๖ ลาววิสราชนิทุเทศ กล่าวถึงราชวงศ์เชียงใหม่ ประกอบด้วยเรื่อง

- ลำดับวงศ์พระเจ้ามังราย
- เรื่องพระสุมนะได้พระธาดูมาแต่สุโขทัย นำมาประดิษฐานที่เมืองศรีสัชนาลัย
- พระเจ้านอนาสงราชทูตไปนิมนต์พระสุมนะมาเชียงใหม่เพื่อทำสังฆกรรมที่นันทสิปประ
- พระพุทธสิหิงค์มาประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่
- พระเจ้านอนาสสร้างบุปผารามวิหารถวายพระสุมนเถระ
- การประดิษฐานพระพุทธศาสนาสันสกฤตในเมืองหริภุญชัย
- พระสุรสีหะได้ปฏิสังขรณ์พระธาดูเจติย์เก่าในเมืองเชียงใหม่

- พระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิราชาธิราชผูกพัทธสีมาสมมติ
- การประดิษฐานพระแก้วรัตนปฏิมาในสยามประเทศ
- การสังคายนา ครั้งที่ ๘ ในสมัยของพระเจ้าติโลกราช
- พระสิริพุทธปฏิมาปรากฏ
- การสร้างพระปฏิมาด้วยไม้แก่นจันทร์
- การก่อกำแพงศิลาเมืองหริภุญชัย
- ลำดับกษัตริย์ของราชวงศ์ลาว

ปริเฉทที่ ๗ ฉติสราชนิทุเทศ กล่าวลำดับกษัตริย์ ๓๖ พระองค์ที่ครองกรุงศรีอยุธยา

เริ่มต้นด้วยการบอกว่าจกกล่าวถึงเรื่องชาวไทยในสยามประเทศซึ่งเกี่ยวข้องกับพม่ามอญ เมื่อ พระพุทธศาสนาล่วงได้ประมาณ ๒,๐๐๐ ปี ได้เกิดการสงครามแย่งชิงอำนาจเริ่มต้นที่หงสาวดี อังวะ พุกามก่อน ผลัดกันแพ้ชนะ เป็นเหตุให้พระไตรปิฎกเสื่อมสูญเพราะไม่มีผู้ดูแลทางฝ่ายกรุงศรีอยุธยาได้มีกษัตริย์ปกครองเป็นลำดับสืบต่อกันมา เริ่มแต่พระเจ้าอู่ทอง เริ่มครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๒ ครองราชสมบัติอยู่ ๑๙ ปี, พระรามศวรพระราชโอรสของพระเจ้าอู่ทอง ครองราชย์ต่อมาอีก ๓ ปี, ขุนหลวงพะงั่ว ครองราชย์ต่อมาอีก ๑๘ ปี, พระเจ้าทองจันทร์ ครองราชย์เพียง ๗ วัน, พระรามศวร ครองราชย์ ๖ ปี, พระรามราชา ครองราชย์ ๓ ปี, หลงของพระรามราชาครองราชย์ต่อมาอีก ๒๐ ปี, พระอินทราชาครองราชย์ต่อมาอีก ๒๐ ปี, องค์ต่อมาคือ พระรามาริบัติครองราชย์ ๓๗ ปี กษัตริย์ทั้ง ๑๐ พระองค์นั้นทรงมีใจเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้บำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญด้วยประการต่าง ๆ สมเด็จพระพุทธางกูร ได้ครองราชย์ต่อมา แต่เมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๒ เป็นเวลา ๕ ปี, พระรัฐราชิราชกุมาร เป็นกษัตริย์องค์ต่อมา อีก ๕ เดือน, แล้วพระชัยราชาธิราชสืบราชย์ต่อมาอีก ๑๓ ปี, พระยอดฟ้าทรงปกครองต่อมาอีก ๓ ปี, พระแม่ เจ้าอยู่หัวศรีสุดาจันทร์ได้ประหารพระยอดฟ้า แล้วให้ขุนชินราชซึ่งเป็นขู้ขึ้นครองราชสมบัติแต่อยู่ได้เพียง ๔๐ วันก็ถูกขุนพิเรนทรเทพ ขุนอินทรเทพ หลวงศรียศ และหมื่นราชเสนาช่วยกันจับสำเร็จโทษ พระอนุชาของพระชัยราชาจึงขึ้นครองราชสมบัติต่อมาเป็นเวลา ๑๖ ปี ทรงพระนามว่า พระเจียรราชา, พระมหาหินท์ผู้เป็นพระราชโอรสได้ครองราชสมบัติต่อมา ๗ ปี ก็เสียบ้านเมืองแก่พม่า พม่าได้ให้พระมหาธรรมราชา ซึ่งเป็นเจ้าเมืองพิษณุโลกมาปกครองอยุธยาเป็นเวลา ๒๒ ปี, พระนเรศวรได้กอบกู้เอกราช ขึ้นครองราชสมบัติต่อมาเป็นเวลา ๑๕ ปี ทรงแม่พระราชอำนาจออกไปทุกทิศานุทิศ, พระรามศวรผู้เป็นพระอนุชาได้ครองราชย์ต่อมา ๗ ปี, พระอินทราชาสืบราชสมบัติต่อมา ๑๙ ปี, ในพ.ศ. ๒๑๗๑ พระอินทราชาสวรรคต พระราชโอรสขึ้นครองราชสมบัติเป็นเวลา ๘ เดือน ทรงกระทำแต่การทุจริตผิดประเพณี ประชาชนจึงพากัน

สำเร็จโทษ, พระเจ้าอาทิจจวงศ์ผู้เป็นพระราชโอรสได้ครองราชย์ต่อมาได้ ๑ เดือน ๘ วัน ก็ถูกสำเร็จโทษอีก, พระราชโอรสอีกพระองค์หนึ่งของพระอินทราชา จึงขึ้นครองราชย์แทนทรงพระนามว่า พระศรีสุธรรมราชา เป็นเวลา ๑๘ ปี, กษัตริย์ต่อมาคือ พระเจ้าปราสาททองทรงปกครองบ้านเมืองเป็นเวลา ๑๕ ปี, พระอนุชาของพระองค์ก็ได้สืบสันตติวงศ์ต่ออีก ๔ ปี, ต่อจากนั้นเป็นสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ทรงปกครองบ้านเมืองเป็นเวลาถึง ๒๔ ปี, พระเพทราชาครองราชย์ต่อมาอีก ๑๐ ปี, ขุนหลวงสรศักดิ์ ได้ครองราชสมบัติต่ออีก ๗ ปี, โอรสของขุนหลวงสรศักดิ์ได้ครองราชย์ต่อมาทรงกระทำความชั่วเป็นอันมากจึงได้นามว่ามหาโจร, ในพ.ศ. ๒๒๗๕ พระอนุชาของพระเจ้ามหาโจรซึ่งราชสมบัติได้อภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงพระนามว่า พระเจ้ามหากาล หรือพระรามธิบดี ทรงส่งเสริมพระพุทธศาสนาเป็นอเนกประการ ได้มีการติดต่อการพระศาสนากับลังกาด้วย, พระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระองค์ได้เป็นชู้กับพระสนม จึงถูกประหารชีวิต, พระราชโอรสอีกพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าเจ้าฟ้าดอกมะเดื่อได้ครองราชย์ต่อมา ๒๗ ปี, พระเชษฐภคินีได้ครองราชย์ต่อมา ทรงมีพระสติปัญญาโง่เขลา ปราศจากหิริโอตตัปปะ ไม่ประพฤติตามราชกิจประเพณี ใน พ.ศ. ๒๓๐๒ กษัตริย์พม่าทรงพระนามว่า พระเจ้ามังลอง ได้ยกทัพมาตีหมายจะเอาเมือง ประชาชนจึงไปกราบทูลขอให้เจ้าฟ้าดอกมะเดื่อลาผนวชมารักษามารักษาพระนคร เข้าศึกก็กลับไป เจ้าฟ้าดอกมะเดื่อทรงดูแลบ้านเมืองได้ ๓ เดือนก็มอบราชสมบัติให้พระเชษฐภคินีแล้วออกผนวชอีกครั้ง, พ.ศ. ๒๓๑๐ พม่าได้ยกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยา เวลากลางคืน วันสงกรานต์ อังครยยามเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ เป็นช่วงปัจฉิมศักราช พระนครศรีอยุธยาได้เสียแก่พม่า, ต่อจากนั้นเป็นการพรรณนาถึงสภาพความทุกข์ยากของทุกฝ่ายเนื่องมาจากการเสียกรุงจนพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ปราบพระนายกองที่พม่าให้รักษาค่ายโพธิ์สามต้นได้

ปริเฉทที่ ๘ ธรรมสังคีตนิเทศ ว่าด้วยการสังคายนาครั้งที่ ๘

เริ่มต้นด้วยการพรรณนาเรื่องการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ การทำนุบำรุงบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ เรื่องสำคัญที่เป็นหลักของปริเฉทนี้คือ เรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎก ให้รายละเอียดของการดำเนินการโดยมุ่งเน้นที่พระเกียรติคุณของรัชกาลที่ ๑ และกรมพระราชวังบวรรมหาสถานมงคล

ปริเฉทที่ ๙ นานาอาณิสสเจตียรานปญจนุทธธานินุเทศ กล่าวถึงอาณิสสของการบำรุงพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ

-เช่นอาณิสสของการจารึกพระธรรม อาณิสสของการสร้างตู้พระธรรม อาณิสสการสร้างพระมณฑป อาณิสสการสร้างพระไตรปิฎกและอันตรธาน ๕ อย่าง

-นิคมคาถาประกอบด้วยการบอกชื่อ และประวัติผู้แต่งเดือนปีที่แต่ง ความปรารถนาของผู้แต่ง

การนำเสนอเนื้อหาในคัมภีร์สังคีตยวงศมีลักษณะคล้าย กับคัมภีร์สัทธัมมสังคหะ ในสมัย
อยุธยา กล่าวคือมีการนำข้อความจากคัมภีร์ต่าง ๆ มาปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลง แต่ในคัมภีร์
สัทธัมมสังคหะ มีการพรรณนาถึงการสังคายนาในอินเดียและลังกา ไม่มีการกล่าวถึงพุทธศาสนา
ในประเทศไทยและมีเนื้อความที่ย่อมากกว่าในคัมภีร์สังคีตยวงศและในคัมภีร์สังคีตยวงศมีส่วน
กล่าวถึงการสังคายนาในประเทศไทย ในส่วนสุดท้ายของปริเฉทของทั้งคัมภีร์สัทธัมมสังคหะและ
สังคีตยวงศมีลักษณะคล้ายกัน คือเป็นการพรรณนาถึงอานิสงค์แห่งการทำบุญกุศล

รูปแบบและลักษณะการจัดวางเนื้อหาในแต่ละส่วน ผู้วิจัยจะกล่าวในส่วนของกรสรูป
เนื้อหา ในภายหลังต่อไป

๓.๑.๓. นิคมคาถา

นิคมคาถา หมายถึง คำประพันธ์ที่เป็นบทสรูปหรือบทจบของคัมภีร์มีลักษณะประมวล
เหตุการณ์ที่กล่าวไว้ทั้งหมด และแสดงถึงจุดประสงค์ในการแต่งหรือประวัติผู้แต่ง สามารถแบ่ง
ออกได้ ๒ ศัพท์คือ นิคม + คาถา ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ให้ความ
หมายของคำว่า นิคม ไว้ว่า นิคม น. หมู่บ้านใหญ่ ; คำประพันธ์ที่กล่าวย่อและซ้ำความเดิมเพื่อ
ให้ผู้ฟังจำง่าย^{๔*}

ฉะนั้น นิคมคาถา จึงหมายถึง คำประพันธ์ที่ กล่าวย่อและซ้ำความเดิมเพื่อให้ผู้ฟังจำง่าย
ในนิคมคาถาที่ปรากฏในคัมภีร์สังคีตยวงศ เป็นการประพันธ์ที่บอกถึงความปรารถนาของ
ผู้แต่ง จุดประสงค์ในการแต่งคัมภีร์ การแผ่เมตตา และปี พ.ศ. ที่แต่ง ประพันธ์เป็นปัฐยาวัตร
ฉันทมี ทั้งหมด ๘ คาถา ดังนี้

สพฺพโลกहितตฺถาย	พิมลธรมมภิภูชฺญา
โส สงฺคีตยวฺโส ว	สทฺธาจิตฺเตน เม กโต
สพฺเพ เทวมนุสฺสา วา	สพฺเพ ภูตา จ ปาณินอ
เม ปุณฺณํ ปฏิกุคฺคณฺหนตฺ	ติโลเกสุ ปติภูจิตฺตา
สพฺเพ สตฺตา อโรคา เต	อนุปทฺทวา ที่ชฌายกา
สุชิตฺตา อนีชฌา โหนฺตุ	นิทฺทฺชา นิภยา สทา
สพฺเพ เทวา มหาสุชฌา	มหายสา มหิทฺธิกา
อเวรา นีรโสภา จ	วชฺฌมฺนตฺ พุทฺธสาสเน
สมฺพทฺธปรินิพฺพานา	ทวตฺตีส เตสตาธิเก

^{๔*} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. หน้า ๕๘๖.

เทวสหสฺสตีเม วสุเส	อัย คณฺโจ ยา กโต
ตํ สงฺคีตียวฺสญจ	พิมลธมฺมภิกฺขุณา
จิตฺตมาสฺสูกฺปกฺเข	กตํ กุกฺกฏวสฺสึเก
ติปิฏกโร เสฏฺโง	มหาปญฺโถ มหิตฺุโก
อิมินา ปุญฺญกมฺเมน	อหฺมฺหิ อคฺคสาวโก
สตีวริยปญฺญา จ	สีลสฺสทฺธาสมาริโก
พฺรหฺมสฺสรายุกาเยว	อหฺ โหมิ อนาคตเตติ.

เรื่องราวสังคีตियวงศนั้น อาตมภาพพระพิมลธรรมภิกษุมีจิตรศรัทธา
 รจนาวัวเพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์โลกแล ขอเทพยดาแลมนุษย์
 ทั้งหลายทั้งปวงก็ดีสรรพภูตแลสัตว์มีลมหายใจทั้งหลายก็ดี บรรดาที่
 ได้ประดิษฐานอยู่ในไตรโลกจงได้รับส่วนบุญของอาตมภาพเกิด
 ขอสรรพสัตว์ทั้งหลายนั้นจงหาโรคมิได้ปราศจากอุปัทวะเกิด ขอให้
 อายุยืนมีความสุขใจเกิดอย่าได้คับแค้นใจเลยขอจงปราศจากทุกข์
 ปราศจากภัยทุกคาบเกิด ขอเทพยดาทั้งปวงจงมีความสุขให้มาก ๆ
 เกิดจงมียศประเสริฐเกิดจงมีฤทธิ์ใหญ่หลวงเกิดอย่าได้ผูกเวรกันเลย
 ขอให้รักษาไว้ศอกทั้งหลายเกิด ขอจงจำเวรในพระพุทธศาสนาเกิด
 ดำราพระคณฺฐะนี้อาตมภาพได้แต่งในปีนี้ แต่พระสัมพุทธเจ้า
 ปรินิพพานได้ ๒๓๓๒ ปี อนึ่งหนังสือสังคีตियวงศนั้น พระพิมลธรรม
 ภิกษุได้แต่งในเดือน ๕ ข้างขึ้น ปีรกาแล ขอข้าพเจ้าได้เป็นผู้ทรงไว้ซึ่ง
 พระไตรปิฎกเป็นผู้ประเสริฐมีปัญญามากทรงฤทธิ์ใหญ่หลวง ด้วยเดช
 กุศลกรรมอันเป็นส่วนบุญนี้ขอให้เป้นพระอัครสาวกแล ไปในอนาคต
 กาลขอให้ข้าพเจ้าเป้นคนมีสติ มีเพียร มีปรีชา มีศีล มีศรัทธา มี
 สมาริ มีเสียง แลอายุเหมือนพระพรหม^{๑๖}

นิคมคาถาในคัมภีร์สังคีตियวงศ แต่งเป็นคาถาปัฐยาวัตร ทั้งหมด ๘ คาถา มีลักษณะ
 เหมือนนิคมคาถาในคัมภีร์ภาษาบาลีทั่ว ๆ ไป รายละเอียดของประวัติผู้แต่งก็จะมีมากน้อยต่าง
 ต่างกันไป บทนิคมคาถาในคัมภีร์สังคีตियวงศจะมีแตกต่างไปจากคัมภีร์อื่น ๆ บ้างก็คือ นอกจาก
 เป็นการกล่าวถึงประวัติผู้แต่งแล้วยังมีการแสดงถึงความปรารถนา มีลักษณะเป็นการแผ่ส่วนบุญ
 ส่วนกุศลและตั้งจิตอธิฐาน มีส่วนคล้ายกับคำนิคมคาถาในคัมภีร์รัตนพิมพวงศของพระพรหม
 ราชปัญญา เป้นคัมภีร์ในสมัยลานาลักษณะเช่นนี้ ถือได้ว่าเป็นลักษณะที่พิเศษซึ่งปรากฏอยู่ใน

^{๑๖} สมเด็จพระวันรัตน์, สังคีตियวงศ. หน้า ๕๗๒-๕๗๔.

นิคมคาถาที่แต่งในประเทศไทยในสมัยลานนา แต่มีลักษณะที่แตกต่างจากคัมภีร์สัทธัมมสังคหะที่แต่งในสมัยอยุธยา กล่าวคือนิคมคาถาในคัมภีร์สัทธัมมสังคหะไม่มีการกล่าวถึงประวัติผู้แต่ง ในบทนิคมคาถากล่าวถึงแต่เพียงหลักธรรมที่สัตบุรุษควรประพฤติ ซึ่งในคัมภีร์สังคีตियวงค์ไม่มีลักษณะเช่นนี้

๓.๒. ลักษณะการประพันธ์

การประพันธ์ของสมเด็จพระวันรัตที่ปรากฏในคัมภีร์สังคีตियวงค์นั้น ได้ยึดแบบการประพันธ์ตามธรรมเนียมนิยมซึ่งลักษณะการประพันธ์ท่านใช้การประพันธ์ ๓ ประเภท กล่าวคือ ร้อยกรอง ร้อยแก้ว และผสม

๓.๒.๑. ร้อยกรอง

ในคัมภีร์สังคีตियวงค์มีส่วนร้อยกรองทั้งที่สมเด็จพระวันรัตได้ประพันธ์ขึ้นเอง และที่ท่านคัดมาจากคัมภีร์อื่น ร้อยกรองเป็นคำประพันธ์ที่เน้นถึงความไพเราะทางด้านภาษา และจดจำได้ง่ายเพราะกำหนดด้วยเสียงซึ่งคำประพันธ์ประเภทนี้มีชื่อเรียกต่างกันไปอีก เช่น ปัชชะ* หมายถึง คำที่ควรประดับบท ส่วน คาถา หมายถึงคำที่ควรขับ จันท์ หมายถึงปิดเสียงซึ่งโทษ เป็นต้น ฉะนั้นลักษณะของคำประพันธ์ที่มีลักษณะของร้อยกรองคือคำประพันธ์ที่มีบททั้งงดงาม ไพเราะและปิดโทษของภาษา ลักษณะคำประพันธ์ที่เป็นร้อยกรองที่ปรากฏในคัมภีร์สังคีตियวงค์นี้ ผู้วิจัยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท

๑. จันท์ที่สมเด็จพระวันรัตนำอ้างถึงจากคัมภีร์อื่น

จันท์ที่ยกมาจากคัมภีร์อื่นนั้น คือจันท์ที่อยู่ในคัมภีร์ที่สมเด็จพระวันรัตนำอ้างถึง ซึ่งจากการศึกษาของผู้วิจัยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ

๑. คาถาที่ยกมาทั้งหมด

* คำว่า ปชช สำเร็จรูปมาจาก ปท ศัพท์ ลง อ ปัจจัยในอรรถดัตถิต วิรูปวิเคราะห์ว่า ปท อรรถตีติ ปชช (ปชชะ คือ คำที่ควรประดับบท)

ลักษณะของคาถาที่ยกมาทั้งหมดจากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่าจะเป็นคาถาที่เป็นพุทธพจน์หรือเป็นคาถาที่อยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกหรืออรรถกถา ซึ่งไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลยเช่น คาถาในหน้าที่ ๑๑ แห่งคัมภีร์สังคีตियวงส์ได้คัดจากคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา ว่า

นิพพุตา นูน สา มาตา นิพพุโต นูน โส ปิตา

นิพพุตา นูน สา นารี ยสุสายํ อิติโส ปตีติ

จะเห็นได้ว่าในส่วนของคาถาที่อยู่ในพุทธประวัติหรือพุทธพจน์ จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งชี้ให้เห็นว่า เป็นลักษณะของการแต่งคัมภีร์ที่รักษาไว้ซึ่งพระพุทธรพจน์ไม่ให้เกิดการคลาดเคลื่อน

๒. คาถาที่มีการปรับเปลี่ยน

จะเป็นคาถาที่ไม่ใช่พระพุทธรพจน์หรือไม่ได้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก โดยมากจะเป็นส่วนของเนื้อเรื่องซึ่งไม่ใช่คำสอนทางศาสนาหรือหลักธรรม จะมีลักษณะที่มีการตัดต่อหรือแต่งเนื้อความเพิ่มเข้าไป เพื่อให้ได้ใจความขึ้น เช่น ในหน้าที่ ๖๒ ในคัมภีร์สังคีตियวงส์ ซึ่งคัดมาจากคัมภีร์มหาวงศ์ว่า

เถโร โมคคลีปุตโต โส

ชินสาสนโชตโก

วนวาสิญจ เปเสสิ

เถโร รุกขิตนามกั

เถโร โส ตตฺถ คนฺตุวาน

นรานํ ธมฺมมเทสยิ

สญฺจันรสหฺสุสานํ

ธมฺมาภิสฺมโย อหุ

สฺตตฺตีสสฺสหฺสุสมฺตฺตา

ปพฺพชฺชิสฺสุ ตทฺนฺติเก

ปติญฺจเปสิ ตตฺถเว

เถโร โส ชินสาสนํ

คาถาทั้งหมดนี้สมเด็จวันรัตน์คัดจากคัมภีร์มหาวงศ์ ตั้งแต่ หน้าที่ ๘๑ จนถึงหน้า ๘๔ แต่ไม่ได้นำมาทั้งหมด มีการตัดต่อและแต่งเสริมบ้างส่วนสามารถแยกได้ดังนี้

-ใน ๒ บาทแรก คือ

เถโร โมคคลีปุตโต โส

สาสนโชตโก

นำมาจากคัมภีร์มหาวงศ์ หน้า ๘๑ ใน ทวาทสปริเชท คาถาที่ ๑

-ในคู่บาทที่ ๒ คือ

วนวาสิญจ เปเสสิ

เถโร รุกขิตนามกั

นำมาจากคัมภีร์มหาวงศ์ หน้า ๘๒ ใน ทวาทสปริเชท คาถาที่ ๔

-ในคู่บาทที่ ๓ คือ

เถโร โส ตตถ คนฺตุวาน นรานํ ธมฺมเทสยิ
เป็นคาถาที่สมเด็จพระวันรัตน์แต่งเสริมเข้ามาเอง

-ในคูปาที่ ๔ คือ

สฎฺฐินรสนฺธุสฺสานํ ฐมฺมาภิสฺมโย อหุ
นำมาจากคัมภีร์มหาวงศ์ หน้า ๘๔ ใน ทวาทสปริเฉท คาถาที่ ๓๒

-ในคูปาที่ ๕ คือ

สตุตฺตีสสฺสสฺสสมตฺตา ปพฺพชฺชิสฺสุ ตทฺนฺติเก
นำมาจากคัมภีร์มหาวงศ์ หน้า ๘๔ ใน ทวาทสปริเฉท คาถาที่ ๓๐

-ในคูปาที่ ๔ คือ

ปติฎฺฐเปสิ ตตฺถเว เถโร โส ชินฺสาสนํ
นำมาจากคัมภีร์มหาวงศ์ หน้า ๘๔ ใน ทวาทสปริเฉท คาถาที่ ๓๓

จะเห็นได้ว่าในส่วนที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านนำคาถามาจากคัมภีร์อื่นนั้น ท่านมีวิธีคือ
รักษาส่วนของพระพุทธพจน์ไว้ ส่วนคาถาที่เป็นเนื้อเรื่องที่มีใช่พระพุทธพจน์ และหลักธรรมแล้วจะ
ปรับปรุงหรือแต่งเสริมเข้าไป เพื่อให้เนื้อความกระชับหรือเพื่อขยายเพิ่มเติมเนื้อความ

๒. ฉันทที่ท่านประพันธ์ขึ้นเอง

ฉันทที่ท่านประพันธ์ขึ้นเองทั้งหมดไม่ได้คัดจากคัมภีร์อื่นแบ่งออกตามลักษณะของฉันทที่
ปรากฏในคัมภีร์วุตโตทัยมี ๒ ชนิดคือ

๑. ปรัยวัตรฉันท

ปรัยวัตร แปลว่า คาถาที่สวดเป็นทำนองจตุรวัตร คือ หยุดทุก ๔ คำ มีวิเคราะห์ว่า
ปจิตฺพุทฺโต ปรัยา จ สภา จตุราวตฺตฺเตน ปริวตฺตฺพุทฺโต วตฺตญฺจาติ ปรัยวตฺตฺติ จ

ปัฐยาวัตรคาถา คือ คาถาที่มี ย คณะท้าย ๔ พยางค์ในวิสมบาท และมี ๗ คณะท้าย ๔ พยางค์ในสมบาท จะเห็นว่าเช่นคำว่า ฐโต เซ (๑๒๒) อยู่ในบาทแรก จัดเป็น ย คณะ ส่วนคำว่า ปกิตติ (๑๒๑) ในบาทที่ ๒ จัดเป็น ๗ คณะ^{๑๑}

ฉันทน์ กำหนดบาทหนึ่งมี ๘ อักษร กำหนดคณะเพียง ๒ คณะ คือ ยะ คณะ กับ ๗ คณะ โดยมีกฎเกณฑ์ ที่พึงทำความเข้าใจดังนี้

๑. อักษร (คำ) ตัวต้นและตัวท้ายของทุกบาท ไม่นับเข้าเป็นคณะ เรียกว่า อักษรลอย จะมีเสียงเป็นครุหรือลหุก็ได้ ไม่มีข้อห้าม

๒. ห้ามลง น คณะ (สุมนิ) และ ส คณะ (สุโคโต) ในตำแหน่งอักษรที่ ๒-๓-๔ ของทุก ๆ บาท อีก ๖ คณะใช้ลงในตำแหน่งนี้ได้ตามถนัดแต่พึงระวัง อย่างนับอักษรที่ ๑ ซึ่งเป็นอักษรลอย ในทุกบาทเข้าใน น คณะ และ ส คณะ ด้วย เพราะได้รับยกเว้นไม่นับเข้าเป็นคณะอยู่แล้ว

๓. ลง ย คณะ (มเหสี) ในอักษรที่ ๕-๖-๗ ของบาทที่ ๑ และบาทที่ ๓ ซึ่งอยู่ซีกซ้าย เมื่อเวลาเขียน

๔. ลง ๗ คณะ (มุนินุท) ในอักษรที่ ๕-๖-๗ ของบาทคู่ คือ บาทที่ ๒ และบาทที่ ๔

ปัฐยาวัตรคาถานี้มีเสียงไพเราะนุ่มนวลกว่าคาถาอื่น เนื่องจากมีเสียงครุและลหุอย่างละ ๖ พยางค์เท่ากันในนายกคณะ คือ มี ย คณะ (๑๒๒) ๒ คณะท้าย ๔ พยางค์แรกในวิสมบาท และ ๗ คณะ (๑๒๑) ๒ คณะท้าย ๔ พยางค์แรกในสมบาท ส่งผลให้เสียงครุลหุเสมอกัน จึงก่อให้เกิดเสียงประสานนุ่มนวลกระชดกระช้อย ดังนี้ คาถานี้จึงเป็นที่นิยมแต่งในวรรณกรรม บาลีและสันสกฤตมากกว่าอดีตคาถาประเภทอื่น^{๑๒}

ในคัมภีร์สังคีตยวงคีมีฉันทน์ที่สมเด็จพระวันรัตน์ประพันธ์เป็นปัฐยาวัตร เป็นส่วนของ สังเขปกถาและนิคมคาถา* เพื่อแสดงถึงประวัติและความปรารถนาของผู้ประพันธ์ซึ่งปัฐยาวัตร เป็นฉันทน์ที่เหมาะสมต่อการพรรณนาเนื้อความ

๒. อุเพนทรวิเชียรฉันทน์

คาถาที่มี ๗ ต ๗ คณะและครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า อุเพนทรวิเชียร (หรือ) ชื่อว่า วชิรคาถาที่มี อุป ศัพท์อยู่นำ^{๑๓} จัดว่าเป็นฉันทน์ที่มีคณะใกล้เคียงกับอินทรวิเชียร ฉันทน์นี้เป็น

^{๑๑} พระคันธสาราภิวงศ์ , วุตโตทัยมัจฉรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทน์ลักษณะบาลี. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑๗.

^{๑๒} พระคันธสาราภิวงศ์ , วุตโตทัยมัจฉรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทน์ลักษณะบาลี. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑๘.

* ดูในส่วนของนิคมคาถาและสังเขปกถา

เอกาทศวรรฉันท์ คือ บาทหนึ่งมี ๑๑ อักษร (๑๑ คำ) ใช้คณะลง ๓ คณะคือ ช ต ข มีครุ ลอย ๒ อักษรสุดท้ายทุกบาท และมี ยติ ๕-๖ เช่นเดียวกับอินทวิเชียรฉันท์

ในทุกบาทของคาถา มีรูปครุและลหุว่า ๑๒๑, ๒๒๑, ๑๒๑, ๒๒ อุเปนทวิเชียรฉันท์ แตกต่างจากอินทวิเชียรฉันท์เพียงอย่างเดียวเท่านั้น คือ อักษรตัวแรกในฉันท์นี้เป็นลหุ แต่ใน อินทวิเชียรฉันท์เป็นครุดังนั้น หากเปลี่ยนอักษรแรกในอินทวิเชียรฉันท์เป็นอักษรเสียงสั้นในทุก ๆ บาท ฉันท์นั้นจะเป็นอุเปนทวิเชียรฉันท์ทันที

สูตรของอุเปนทวิเชียรฉันท์ว่า

อุ ปา ทิ กา สา ว ช ตา ช คา โค^{๑๐}

ในคัมภีร์สังคีตियวงศ์ สมเด็จพระวันรัตน์ได้ประพันธ์อุเปนทวิเชียรฉันท์ไว้ในส่วนของ คำนมัสการหรือปณามกถา และอารัมภกถามีทั้งหมด ๓ คาถา

๓.๒.๒. ร้อยแก้ว

คำประพันธ์ที่เรียกว่าร้อยแก้วคือคำประพันธ์ที่มีลักษณะที่ใช้พรรณนาเนื้อความ เพราะ สามารถเก็บความต่าง ๆ ได้ดีกว่าคำประพันธ์ประเภทอื่น ไม่ต้องมีกฎเกณฑ์เป็นข้อบังคับแต่งได้ ตามปรารภนาโดยอาศัยเพียงหลักไวยากรณ์และความสัมพันธ์ภายในประโยค หรือที่เรียกว่า วากยสัมพันธ์ คำประพันธ์ที่เป็นลักษณะร้อยแก้วนี้ เรียกว่า คัชชะ* แบ่งออกได้ ๒ ประเภทตาม ลักษณะของเนื้อหาคำประพันธ์ดังนี้

๑. อาชยายิกะ เรื่องจริงที่กล่าวถึงเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ชีวประวัติ เป็นต้น

๒. กถา เรื่องที่แต่งจากจินตนาการ เช่น นิทาน เป็นต้น

ฉะนั้นคำประพันธ์ประเภทนี้ จึงมักพบในคัมภีร์ที่มีลักษณะเล่าเรื่องยาว ๆ เช่น คัมภีร์ ประเภทพงศาวดาร และนิทานซึ่งผู้ประพันธ์สามารถบรรยายเหตุการณ์ หรือสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ได้อย่างเต็มที่ ทำให้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์ในการอ่าน

ในคัมภีร์สังคีตियวงศ์ สมเด็จพระวันรัตน์ได้ประพันธ์เรื่องพงศาวดาร ซึ่งพรรณนาถึงประวัติ แห่งการสังคายนาจึงกล่าวได้ว่า คัมภีร์สังคีตियวงศ์เป็นคัมภีร์ร้อยแก้วที่เรียกว่า คัชชะ จัดอยู่ใน

^{๑๑} พระคัมภีร์สังคีตियวงศ์, วุตโตทยมณฺวรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณะบาลี, หน้า ๑๙๒.

^{๑๐} พระคัมภีร์สังคีตियวงศ์, วุตโตทยมณฺวรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณะบาลี, หน้า ๑๙๒.

* คัมภีร์สุโพธาลังการมณฺวรี, หน้า ๑๖ ให้ความหมายของคำว่า คัชชะ ว่า

คำว่า คัชชะ ถ้าเรีจรูปมาจาก คท ธาตุ (วียตุติย วาจาย = พูดชัดเจน) + ฌย ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า คชชตติ คชช (คัชชะ คือ คำพูดที่บุคคลควรเปล่ง)

ประเภท อาชญาภิกษุ เพราะเป็นเรื่องที่เล่าสืบต่อกันมา กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เป็นชีวิตประวัติและไม่ได้แต่งตามจินตนาการแต่งโดยอาศัยข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เป็นจริง ซึ่งในสถานที่ท่านแต่งเป็นร้อยแก้วนั้นแบ่งเป็นส่วน ๆ ในคัมภีร์สังคีตยวงค์นี้ มีข้อความที่เป็นร้อยแก้วซึ่งจากการค้นคว้าของผู้วิจัยแบ่งออกได้ ๒ ประเภทคือ

๑. ร้อยแก้วที่ประพันธ์ขึ้นเอง

มีปรากฏอยู่ในปริเฉทที่ ๗ และปริเฉทที่ ๘ ตอนต้นซึ่งเป็นลักษณะการประพันธ์ที่สมเด็จพระวันรัตน์ประพันธ์ขึ้นเอง ซึ่งในส่วนนี้กล่าวถึงประวัติกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ ๑ ประวัติศาสตร์ในช่วงนี้ไม่มีผู้ประพันธ์สมเด็จพระวันรัตน์จึงประพันธ์ขึ้นใหม่ ฉะนั้นในส่วนนี้จึงไม่มีการอ้างอิงถึงคัมภีร์อื่น โดยท่านใช้คำประพันธ์เป็นร้อยแก้วเพื่อให้เหมาะต่อการเก็บความของประวัติศาสตร์และพรรณนาถึงบ้านเมือง เนื้อความเป็นเรื่องราวในพงศาวดาร และจะสังเกตได้ว่าการประพันธ์ถึงประวัติศาสตร์นี้ เป็นจำนวนที่ท่านถนัดมากที่สุด ดังจะเห็นได้ว่านอกจากคัมภีร์สังคีตยวงค์แล้ว ท่านยังได้มีการแต่งคัมภีร์ประเภทพงศาวดารอื่นอีก คือท่านได้แต่งจุลยุทธกาลวงศ์ และมหายุทธกาลวงศ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์ภาษาบาลีที่กล่าวถึงเรื่องประวัติศาสตร์เหมือนคัมภีร์สังคีตยวงค์

ในปริเฉทที่ ๗ และปริเฉทที่ ๘ ตอนต้นนั้นจะเห็นได้ว่าการประพันธ์ด้วยร้อยแก้วเป็นจำนวนของท่านอย่างแท้จริง โดยปรากฏการผูกศัพท์ขึ้นมาใหม่ การใช้โวหารณ์ และสำนวนภาษานิยมต่าง ๆ เช่น ในเนื้อความส่วนของการสร้างวัดพระแก้ว และพระบรมมหาราชวังนั้นท่านได้ใช้ศัพท์ผูกเป็นสมาสต่าง ๆ ได้ใจความไพเราะยิ่ง ผู้วิจัยพบว่าในการประพันธ์ที่เป็นจำนวนของท่านเองล้วน ๆ นั้น ลักษณะการประพันธ์มีความแตกต่างกัน ๒ ประการคือ

๑ ลักษณะการประพันธ์ที่เป็นการเล่าเรื่องพงศาวดาร ลักษณะการประพันธ์เช่นนี้เป็น การประพันธ์ที่เล่าเรื่องราวตามลำดับเหตุการณ์ การใช้ศัพท์และการใช้สมาสที่ยาว ๆ จึงมีน้อย มุ่งเน้นเนื้อหาที่บอกว่าใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร ส่วนมากจะมีคำที่บอกถึงศักราชและสถานที่แน่นอนมักจะใช้ศัพท์ง่ายต่อการแปลและมักจะไม่ใช้สมาสยาว ๆ เช่น

พุทธศกราช เทวสตตติสัจจราชิกานิ เทวสัจจรสสุสานิ
 อติกนุเต อสุภสัจจเร เขตตถ อโยชฌนคเร รามาทิปติโน
 ปุตโต สมติจจุพุทธางกูโร นาม ปญจวสุสานิ รชชํ การนูโต
 ราชปเวณิจิโต อหิวาตโรเคน กาลกโต โหติ

ลุพระพุทธศักราชล่วงได้ ๒๐๗๒ ปีฉลุ พระราชบุตรของสมเด็จพระ
 พระรามาทิปติ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระพุทธางกูรขึ้นเสวยราช

สมบัติ ดำรงราชปเพณีอยู่ในอโยชนปุระนี้ได้ ๕ ปีก็เสด็จ
ทิวศตไปด้วยพระโรคหิวาต^{๒๐}

๒. ลักษณะการประพันธ์ที่พรรณนาถึงความยิ่งใหญ่ของการสร้างบ้านเมือง จะเห็นได้ว่า
ในส่วนนี้ภาษาที่ท่านใช้นั้นจะมีความวิจิตร และมีการผูกเป็นสมาสห้อยยาว ๆ เพื่อแสดงให้เห็น
ถึงความยิ่งใหญ่ของบ้านเมือง อันวิจิตรตระการตา ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการไปตามภาษาที่
ประพันธ์โดยการประพันธ์ลักษณะนี้ จะมีปรากฏในปริเฉทที่ ๘ ซึ่งนอกจากจะเป็นการพรรณนา
ถึงความสวยงามวิจิตรตระการตาแล้ว ยังเป็นการยกย่อง รัชกาลที่ ๑ ซึ่งพระองค์ได้สร้างบ้านสร้าง
เมือง เช่น

อภิรูป อภิสุนทร มุตตราชิวิจิตตพวารกวาด ภูษงคสิรเจปุปวรสุสุภ
ภูฏาการปราลิตราชิคุณภูฏาภูฏาวรี ฌมภพาหิรปฏิมณูทิต
กจกสวณณมยภูลปณณมณูชโลปโสภิตี นานารจิตวิจิตต์
จหนุตโหลมุพิตนาคทนต์กตต์ ฌมภนิภูชิต์ นิमितตภูษงครูปมยกน-
กลดตา มาลารจิตเลขสมุปนุนมุลี ตตถ ตตถ โหลมุพิต-กีกณิก
ทิพพุตริยาจกิสทิลี มธฺรสนิคุโฆสวนิจจรสมุสุสวาเทริต
จตุโกณภิตติปริภูชิต์ เอเกภิตติยโกณพหฺรหมสุรกปเปหิ สมุปนุน
ตสุมี มชฺชฌเม เทวพหฺรหมกิณฺนรานาควาสูกิสุปณฺณคนฺธพพทาน
วาทินานารูปโสภิตี สสิพพิตลตา กนกวิจิตต์ วิวิธภาคคาณ-
จนเลกขปติมณูชิต์ วิจิตตมงฺกรทนต์กตติรจจตรสจฺนุทปฺปุณ-
นนานามาลินี วิมฺหยอุภูชิตมหาชนจิตตา สมตฺถิ เทววิมานสทิลี
สุสุภี มโนรมมํ สุนทรํ วิโรจิต์

ได้ทรงสร้างมณฑปพระพุทธบาทนั้น ให้เป็นรูปสมควรอย่าง
งามยิ่งทั้งบานประตูหน้าต่างประดับลายด้วยมุข งามด้วยหัว
นาคยกพังพานมียอดนพศุลแลทองแถวปราลี สลับยอดเล็กแล
ใหญ่ เสากายนอกประดับกระจกแฉกทองงามเปนมณฑลด้วยใบ
ภูลแลดูวิจิตรรจนาน่าดูมาก มีเชิงชายห้อยแลแทงทวยค้ำไว้หรือ
รูปพระยานาคเนรมิตรสลักติดไว้ในเสาแลลายกนกเครือเขาพวง
ดอกงามรุ่งเรืองล้วนลายเขียนตลอดโคน ในเชิงชายนั้น ห้อย
กะดิ่งดั่งฟังเสียงเมื่อต้องลมก้องกังวานประสานเสียงเพียงว่า
เสียงดนตรีในเมืองฟ้ารอบฝาทั้ง ๔ ด้านแต่ละฝา ๆ ตลอดมุม

^{๒๐} สังคีตยวงศ์, หน้า ๓๗๙.

มีพรุ่งพร้อมกำหนดด้วยพรหมแลเทวดา ในท่ามกลางฝานั้น มีเทวดาแลพรหมกินนรนาครุฑสุบรรณคนธรรพทานพเนดิน ประดับงามด้วยรูปภาพต่าง ๆ อันวิจิตรด้วยลายกนกเครื่องวัด สอดแซมกันไปมาประดับประดา ด้วยลายทองปนพเนกต่าง ๆ งามพิจิตรด้วยเครื่องพันม้งกร และกระจังหลาก ๆ พวงมาลัยต่าง ๆ สามารถจับใจประชุมชนให้บังเกิดพิศวงงงวย เล่ห์ประหนึ่งว่าพิมานเมืองสวรรค์ งดงามยิ่งนักน่ารื่นเริงใจรุ่งเรืองงาม^{๒๖}

การประพันธ์คัมภีร์สังคีตยวงศ์เป็นภาษาบาลีทั้งหมดของสมเด็จพระวันรัตน์ แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้แตกฉานในประวัติศาสตร์ และมีความรู้ด้านภาษาเพราะสามารถประพันธ์ได้ทั้งการเก็บความเป็นเรื่องราวพงศาวดารและใช้ภาษาบาลีพรรณนาเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยใช้ในลักษณะของลีลาโวหาร เลือกใช้ศัพท์ที่เหมาะสมกับเนื้อความ

๒. ร้อยแก้วที่คัดจากคัมภีร์อื่น

คัมภีร์ที่ท่านใช้คัดลอกมานั้นแบ่งออกได้ คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อฎฎีกา ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์ประเภทวังสปรณณ์ ลักษณะและความแตกต่างกันระหว่างคัมภีร์ที่ท่านคัดลอกมากับคัมภีร์สังคีตยวงศ์นั้นจะกล่าวถึงในภายหลัง ลักษณะที่ท่านคัดมานี้เพราะเห็นว่าเนื้อความเก่าดีอยู่แล้ว จึงมิได้แต่งเพิ่มเข้าไป เช่น ในส่วนที่ท่านจะยกนิทานขึ้นเพื่อแสดง ก็จะมีการอ้างอิงถึงธรรมบท อาทิอ้างอิงถึงข้อความในธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ ๑ เรื่องสัญญาชัย หน้าที่ ๗๕ จนถึงจบหน้า ๘๐ โดยปรากฏอยู่ในสังคีตยวงศ์เริ่มตั้งแต่หน้าที่ ๕ วิตถารคาถา จนถึงจบบรรทัดสุดท้ายหน้า ๑๘ ซึ่งเป็นส่วนของพุทธประวัติในตอนที่เสด็จออกผนวช โดยนำมาทั้งสำนวนร้อยกรองโดยมิได้ตัดข้อความออกเลย และมีคำเริ่มต้นก่อนจะยกข้อความจากธรรมบทว่า ตตฺตฺรายํ วิตถารกถา โดยเริ่มตั้งแต่ ย่อหน้าต้นเรื่องสัญญาชัย ว่า อมุหากํ หิ สตุฎา^{๒๗} ฯลฯ ไปจนถึงจบหน้าที่ ๘๐ นับลง ๓ บรรทัด จบข้อความว่า ตตฺเตว วาสํ กปฺเปสิ

ลักษณะการประพันธ์ของสมเด็จพระวันรัตน์นั้น ทางด้านคำประพันธ์นั้น ท่านมีวิธีนำเอาข้อมูลจากที่ต่าง ๆ มานำเสนอตรงไหนที่ดีอยู่แล้ว ก็คงเอาไว้ไม่ได้แต่งเพิ่มเติมอะไร โดยใช้คัมภีร์เก่าเป็นฐานรองรับเป็นการอ้างอิงถึงเพิ่มน้ำหนักของเนื้อความ

^{๒๖} สังคีตยวงศ์. หน้า ๕๓๘-๕๔๐.

^{๒๗} ธมฺมปทัฏฐกถา ปจฺจโม ภาค. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๗๕.

การนำเสนอด้วยวิธีที่เป็นร้อยแก้ว ก็เพื่อจะเก็บเนื้อความให้ได้มากที่สุด เพราะการประพันธ์ด้วยร้อยแก้วไม่ต้องคำนึงถึงกฎเกณฑ์ในการประพันธ์ ที่มีการห้ามครุลหุเหมือนร้อยกรอง สมเด็จพระวันรัตน์ท่านแสดงถึงความเข้าใจทางด้านประวัติศาสตร์ โดยการประพันธ์เป็นร้อยแก้ว ซึ่งบอกถึงรายละเอียดของประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน และนำร้อยแก้วมาจากคัมภีร์อื่นแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ใฝ่ศึกษา สามารถคัดข้อความจากคัมภีร์ต่าง ๆ นำมาปรับปรุงให้เข้ากับเรื่องของตนประพันธ์ และแสดงให้เห็นว่าเนื้อหาในคัมภีร์สังคดียวงค์เชื่อถือได้ เพราะมีข้อความจากคัมภีร์อื่นมารับรองท่าน จึงต้องยกร้อยแก้วจากคัมภีร์ต่าง ๆ มากล่าวถึง

๓.๑.๓. ผสม

คือคำประพันธ์ที่ผสมคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วและร้อยกรองเข้าด้วยกัน ซึ่งคำประพันธ์ประเภทนี้เรียกว่า วิมิสสะ^{๒๔} แบ่งออกได้เป็น สองประเภทคือ

๑. แต่งร้อยกรองหรือคาถา เป็นบทต้น แล้วแต่งคำอธิบายด้วยร้อยแก้ว เช่น คำประพันธ์ในการเทศน์ เป็นต้น

๒. แต่งร้อยแก้วแล้วสรุปด้วยร้อยกรอง เช่น ธรรมบท อรรถกถา เป็นต้น

ลักษณะคำประพันธ์ประเภทผสมหรือวิมิสสะ นี้มักพบได้ทั่วไปในคัมภีร์ภาษาบาลีเพราะทำให้ผู้อ่านได้ทั้งเนื้อหาจากบทประพันธ์ในส่วนที่เป็นร้อยแก้ว และได้อรรถรสทางด้านภาษาและความซาบซึ้ง จากบทประพันธ์ในส่วนที่เป็นร้อยกรองทำให้จดจำความได้ง่ายขึ้น

คำประพันธ์ประเภทผสมที่พบในคัมภีร์สังคดียวงค์จากการศึกษาของผู้วิจัย พบว่าสมเด็จพระวันรัตน์ท่านมีวิธีนำเสนอคือ

๑. นำร้อยกรองและร้อยแก้วจากต่างคัมภีร์มาผสม

เช่นยกเนื้อหาที่เป็นร้อยแก้วจากอรรถกถาสมันตปาสาทิกามากล่าว และมีคาถาหรือร้อยกรองในคัมภีร์มหาวงศ์มารับอ้างอิงเนื้อความ เนื้อหาของเรื่องนั้นเป็นเรื่องเดียวกัน ในส่วนที่กล่าวถึงคาถาที่นำมาจากคัมภีร์มหาวงศ์จะมีคำขึ้นต้นว่า เตน วุตติ มหาวังเส ซึ่งบอกชื่อของคัมภีร์ดังนี้

เอว เอกวิสติทิวเสสุ คเตสุ เอว ปรินิพพุเต ภควติ โลกนาถ
 สนนูปิตตานิ ภิกขุสตุตสตสทสุสานิ สงฺฆตฺเถโร อายสุมา
 มหากุสฺสปตฺเถโร.^{๒๕} เตน วุตติ มหาวังเส

^{๒๔} คัมภีร์สุโพธาลังการมัญชีย์. หน้า ๑๖ ให้ความหมายของคำว่า วิมิสสะ ว่า

คำว่า วิมิสสะ สำเร็จรูปมาจาก วิ บทหน้า + มิสฺส ธาตุ (มิสฺสเน = ผสม) + ณ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า วิมิสฺสตีติ วิมิสฺสเ (วิมิสสะ คือ บทประพันธ์ผสม)

สตตสทสทสทานิ เตสุ ปาโมกฺขภิกฺขโว
 เถโร มหากุสฺสโป จ สงฺฆตฺเถโร ตทา อหุ
 สรีรธาตฺถิกฺขจานิ สตฺถุ เถโรปี กรียาติ^{๒๕}

ครั้นเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคย์บรมไตรโลกนาถเจ้า เสด็จเข้าสู่ พระ
 ปรีณิพพานกาลล่วงไปแล้วได้ ๒๑ วันพระมหากัสสปเถรเจ้าผู้มีอายุ เปน
 สังฆแห่งภิกษุทั้งหลาย ๗ แสนประชุมกัน เหตุนั้น พระโอราณา
 จารย์เจ้ากล่าวไว้ในคัมภีร์พระมหาวงศ์ว่า กาลครั้งนั้นพระมหากัสสป
 เถรเจ้าเปนสังฆเถรผู้เฒ่า เปนประธานแก่ภิกษุทั้งหลาย ๗ แสน พระ
 เถรเจ้าได้ทำกิจของพระสรีรธาตแห่งสมเด็จพระศาสดาเจ้า^{๒๖}

๒. แต่งร้อยแก้วเองแล้วยกร้อยกรองจากคัมภีร์อื่นมารับ

ประพันธ์ร้อยแก้วเองเพื่อให้สมเนื้อความกับคาถา และมีคาถามารับเนื้อความ ซึ่งคาถาที่
 นำมานั้นก็นำมาจากคัมภีร์มหาวงศ์ แต่มีการปรับปรุงเนื้อหาที่นำมาในส่วนที่เพิ่มเข้า ซึ่งผู้วิจัย
 สันนิษฐานไว้ ๒ ประการคือ ประการแรก ในส่วนของเนื้อความในคาถาที่เกินมาจากคัมภีร์มหาวงศ์
 นั้น สมเด็จพระวันรัตน์ท่านแต่งขึ้นเองเพื่อให้ได้เนื้อความที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ประการที่สอง อาจจะ
 เป็นไปได้ว่ามีคัมภีร์เก่าอื่นที่ประพันธ์ในลักษณะเดียวกันกับคัมภีร์สังคีตियวงศ์ และมีการแต่งเนื้อ
 ความเพิ่มเข้ามาก่อนอยู่แล้ว และสมเด็จพระวันรัตน์ท่านคัดลอกความจากคัมภีร์เล่มนั้นอีกทอด
 หนึ่งจะนั้นท่านจึงไม่ใช่คำว่า เตน วุตฺตํ มหาวุเส แต่ใช้คำที่เป็นกลาง ๆ โดยไม่มีคำบอกรชื่อของ
 คัมภีร์แต่จะใช้คำว่า เตนานุ โปราณา แทน เช่น

สนฺนิปิตฺตานํ ภิกฺขุณฺโณ อสฺติโกภฺยิโน สฺมเถโร อายสฺมา มหาโมคฺคฺลึ-
 ปฺตฺตตฺติสฺส-
 อสฺติโกภฺยิโน ภิกฺขุสฺส-
 เถโร โมคฺคฺลึปฺตฺโต โส สงฺฆตฺเถโร ตทา อหุ
 อคฺคฺวิ ปากฺโข อาสิ จนฺโทว สุริโย จ โส
 โลโก ตสฺส วโจ มณฺณิ สมฺพุทฺทสฺส-
 วิยาติ.

^{๒๕} ดูเทียบคัมภีร์ สมฺมุตปาสาทิกา นาม วินยฺยจกฺกตา (ปจฺโม ภาโค), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
 มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๗), หน้า ๑๕.

^{๒๖} ดูเทียบคัมภีร์ มหาวุโส (ปจฺโม ภาโค), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ ๒๕๔๐), หน้า ๑๒.

^{๒๗} สังคีตियวงศ์, หน้า ๒๖-๒๗.

ภิกษุทั้งหลาย ๘๐ โภฏี มีพระผู้เป็นเจ้าของเจ้ามหาโมคคัลลิตฺตฺรติสสเถระเจ้า
 เปนสังฆเถระ ผู้สามารถอาจหาญในการย้ายีปรึบวาท เหตุฉนั้น พระ
 ไปรณณาจารย์เจ้ากล่าวประพันธ์ไว้ในคัมภีร์พระมหาวงศ์ว่า ในภิกษุ
 ทั้งหมด ๘๐ โภฏีนั้นพระโมคคัลลิตฺตฺรสังฆเถระเจ้าได้เปนปาโมกขมหา
 เถระ ในครั้งนั้นพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าปรากฏโพล่งดังแสงเพลิง ถ้ามีดังนั้นก็ดัง
 พระจันทร์พระอาทิตย์ ชาวโลกจึงมีความสำคัญมั่นหมายพากันนับถือ
 ถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า รวากะว่าพระพุทธรพจน์นั้น^{๒๔}

จะเห็นได้ว่าในส่วนของร้อยแก้วนั้นท่านประพันธ์ขึ้นเอง เพื่อให้สมกับเนื้อความในคาถา
 เพราะในสมันตปาสาทิกาไม่มีเนื้อหาในส่วนนี้ และในคาถามีเนื้อความคล้ายกับคาถาในมหาวงศ์
 หน้าที่ ๑๒ คาถาที่ ๔ แต่มีการปรับปรุงให้สมเนื้อความส่วนคาถาหลังคัดลอกมาจากคัมภีร์
 มหาวงศ์ หน้า ๓๖ คาถาที่ ๑๕๓

๓.๓. ลักษณะการนำเสนอเนื้อหา

ลักษณะการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์สังคีตยวงศ์ ประกอบด้วย เนื้อหา ๙ ปริเฉท บอก
 ถึงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา โดยยึดเอาลำดับการสังคายนาเป็นแกนหลักของเรื่อง เนื้อหา
 เป็นการอ้างจากคัมภีร์ต่าง ๆ ที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และการสังคายนา ซึ่งผู้
 วิจัยจะกล่าวถึงลักษณะการนำเสนอเนื้อหาในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ดังต่อไปนี้

๓.๓.๑. สรุปเนื้อหา

สรุปเนื้อหาทั้ง ๙ ปริเฉทนั้น จากการศึกษาของผู้วิจัย พบว่าแบ่งเนื้อหาออกเป็น
 ประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่ในชมพูทวีปหรือซึ่งเป็นส่วนของพุทธกาล
 พระพุทธศาสนาในประเทศลังกา พระพุทธศาสนาในประเทศไทย และส่วนสุดท้ายเป็นส่วนที่
 แสดงอนิสงส์และความปรารถนาของผู้แต่ง ซึ่งผู้วิจัยจัดได้ ๔ ตอน ดังนี้

๑. ส่วนที่ ๑ คือ ปริเฉทที่ ๑ ชื่อว่า ชมพูทีปสังคีตนิทฺเทส เป็นการกล่าวถึงบทปณาม
 คาถาสังเขปถา และประวัติศาสตร์พุทธศาสนาครั้งพุทธกาล และการสังคายนา ครั้งที่ ๑ ครั้งที่
 ๒ และครั้งที่ ๓ และลำดับการทำสังคายนาจนถึงครั้งที่ ๙

๒. ส่วนที่ ๒ คือ ปริเฉทที่ ๒ ๓ ๔ ชื่อว่า จตุตถวารสงฺกนินทฺเทส ลุงกาที่ปราทวสิ
 ทนุทธาตาวตารนินทฺเทส กล่าวถึงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศลังกา

^{๒๔} สังคีตยวงศ์ หน้า ๔๙.

๓. ส่วนที่ ๓ คือ ปรีเฉทที่ ๕ ๖ ๗ ๘ ชื่อว่า สมปญญาสวาทินิทุเทส ลาววัสวาทินิทุเทส จตีสวาทินิทุเทส และธมฺมสฺสคิตินิทุเทส ตามลำดับ ซึ่งกล่าวถึงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ในประเทศไทย เริ่มแต่สมัยทริภุญชัย สมัยเชียงใหม่ สุโขทัย อโยธยา ธนบุรี และ รัตนโกสินทร์ ซึ่งได้ทำสังคายนาครั้งที่ ๘

๔. ส่วนที่ ๔ คือ ปรีเฉทที่ ๙ ชื่อว่า นานาอาณิสฺสเจตียจฺจานปญฺจนฺตฺรธานินิทุเทส กล่าวถึงอาณิสฺส อังตฺรธาน ๕ ประการ และประวัติผู้แต่งซึ่งปรากฏอยู่ในนิคมคาถา

๓.๓.๒. ลักษณะการพรรณนาการสังคายนา

การสังคายนา หมายถึง การร้อยกรองพระธรรมวินัย ให้เป็นหมวดเดียวกัน โดยมีการประชุมสงฆ์ จัดระเบียบคำสอนและประชุมตกลงให้ทราบโดยทั่วกัน ในชั้นเดิมนั้น การสังคายนา ก็เพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา ซึ่งมีสาเหตุมาจากความแตกแยกกันทางด้านความคิด ในชั้นหลัง จะเห็นได้ว่าเป็นเพียงการสอบทานข้อผิด ในใบลานหรือจารึก ซึ่งก็เรียกว่าการสังคายนา เหมือนกัน

ลักษณะการเขียนถึงการสังคายนา เดิมมีปรากฏในพระไตรปิฎก ในเล่มที่ ๗ ว่าด้วยหมวดปัญจสติกขันธกะ และหมวดสัตตสติกขันธกะ หมายถึง การสังคายนาครั้งที่ ๑ และ ๒ ซึ่งลักษณะการพรรณนาในพระไตรปิฎกจะเป็นการกล่าวถึงสาเหตุของการสังคายนา จำนวนภิกษุที่เข้าประชุม สถานที่ และผู้อุปถัมภ์ ในส่วนสุดท้ายจะเป็นการกล่าวถึงผลของการสังคายนา

ในระดับคัมภีร์อรรถกถามีการเขียนถึงการสังคายนา ดังมีปรากฏในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ซึ่งเป็นอรรถกถาพระวินัย มีลักษณะการเขียนก็คือ อ้างถึงการสังคายนาในพระไตรปิฎก การแก้ไขคำ หรือเนื้อความที่ยังไม่เข้าใจ เช่นอธิบายถึงคำว่า ปัญจสติกะ ว่าหมายถึง การสังคายนาครั้งที่ ๑ ซึ่งมีพระภิกษุเข้าประชุม ๕๐๐ รูป จึงชื่อว่า ปัญจสติกะ และที่สำคัญมีการแทรกเรื่องที่มีลักษณะเป็นพงศาวดารเข้าไปด้วย

ส่วนการเขียนถึงการสังคายนาในยุคฎีกา ดังมีปรากฏใน อรรถโยชนา แห่งพระวินัยนั้น มีลักษณะการแก้ศัพท์และข้อความที่ยังไม่เข้าใจในอรรถกถาพระวินัย มีลักษณะเป็นคู่มือในการอ่านคัมภีร์สมันตปาสาทิกา

คัมภีร์ที่เรียกว่าวังสปรกณนั้น จะมีลักษณะการเขียนในยุคอรรถกถา ต่างแต่ไม่มีลักษณะของการแก้ศัพท์ และมีลักษณะการพรรณนาเนื้อความมากกว่า มีลักษณะการเป็นคัมภีร์ประเภทพงศาวดารพุทธศาสนา เช่น คัมภีร์มหาวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ ศาสนวงศ์เป็นต้น เขียนถึงความ เป็นมาของพระพุทธศาสนา การพรรณนาเรื่องสังคายนาถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์พุทธศาสนา

คัมภีร์สังคีตยวงส์ถือว่าเป็นคัมภีร์ประเภทวังสปรกณด้วย ฉะนั้นจึงจะเห็นได้ว่าลักษณะการพรรณนาถึงการสังคายนา ก็คือการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่ดำเนินมาตั้งแต่ในอินเดีย ศรีลังกา จนถึงประเทศไทยในยุคต่าง ๆ แต่ที่แตกต่างจากคัมภีร์ประเภทวังสปรกณอื่นก็คือ ในคัมภีร์สังคีตยวงส์นั้น เน้นถึงการสังคายนา โดยเอาคำว่า สังคีติ ซึ่งหมายถึงการสังคายนา มาเป็นชื่อของคัมภีร์ และกล่าวถึงประวัติพุทธศาสนาโดยกล่าวถึงลำดับความเจริญ และความเสื่อมของพุทธศาสนาในยุคต่าง ๆ แต่พุทธศาสนาก็ยังคงอยู่ได้เพราะการสังคายนา การไขคำว่า สังคีตยวงส์ ซึ่งหมายถึงวงส์แห่งการสังคายนา ให้เป็นชื่อของคัมภีร์ก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงการประกาศพระเกียรติคุณของ รัชกาลที่ ๑ ซึ่งเป็นองค์อุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๙ เป็นการรักษาไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา เทียบได้กับพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในอดีตที่เป็นองค์อุปถัมภ์ในการสังคายนา ทำให้พุทธศาสนาสืบทอดต่อไปได้

จะเห็นได้ว่าลักษณะการพรรณนาถึงเนื้อหาการสังคายนานั้น ในคัมภีร์ประเภทวังสปรกณจะมีลักษณะคล้ายกันจะมีความแตกต่างกันอยู่บ้างก็คือ อาจจะมีเนื้อความที่ยาวหรือสั้นแตกต่างกันแล้วแต่ผู้ประพันธ์คัมภีร์ แต่จุดมุ่งหมายเดียวกันคือกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาที่มีการถ่ายทอดกันมาโดยมีการชำระทำสังคายนากันอยู่เสมอ เพื่อความมั่นคงของศาสนา

๓.๓.๓. ลักษณะการใช้หลักฐานและการอ้างอิง

คัมภีร์สังคีตยวงส์นั้น นอกจากจะเป็นคัมภีร์ที่สมเด็จพระวันรัตน์ประพันธ์ขึ้นมาด้วยสำนวนที่ตนเอง และได้อ้างอิงสำนวนภาษาตลอดจนเนื้อความมาจากคัมภีร์ต่าง ๆ ในเรื่องการอ้างอิงเนื้อความจากคัมภีร์อื่น ๆ มีปรากฏอยู่ในสังเขปกถาว่า

สาธุกัม ปกรณารมูเก อารพุก ปุพฺพปญฺจกัม
 นานานยัม ปฺราณตฺถกัม ปวฺกขามิ ปการณัม.

ข้าพเจ้าได้ปรารภบุพพัญญก มีนัยต่าง ๆ เปนอรรถบูรณในอารัมภ
 แห่งปกรณแล้วจึงจักกล่าวตัวปกรณให้สำเร็จประโยชน์(ต่อภายหลัง)^{๒๔}

จากการค้นหาแหล่งที่มา ทั้งที่มีการอ้างถึงชื่อคัมภีร์และไม่ได้อ้างถึงชื่อคัมภีร์มีอยู่ ๒ คัมภีร์ คือ

๑. คัมภีร์พระวินัยปิฎก

^{๒๔} สังคีตยวงส์, หน้า ๒

๒. คัมภีร์สมันตปาสาทิกา
๓. คัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา
๔. คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค
๕. คัมภีร์มหาวงศ์
๖. คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

หากแยกเป็นประเภทแล้ว คัมภีร์ที่สมเด็จพระวันรัตน์อ้างถึงนั้นมี ๕ ประเภท โดยใช้ข้อมูลมาจาก พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเศษ และพงศาวดารต่าง ๆ^{๑๐} ซึ่งตรงกับคำว่า ปุพฺพปญฺจกัំ ซึ่งหมายถึงหมวด ๕ ของคัมภีร์ที่มีอยู่แล้วในกาลก่อน วิธีอ้างอิงของท่านนั้นโดยมากก็จะคงเนื้อความเดิมไว้ จากแหล่งที่มา แต่มีการปรับปรุงแก้ไขบางศัพท์ หรือบางประโยคซึ่งมีลักษณะคล้ายการตรวจชำระ แต่ก็ยังมีความหมายคงเดิมหรือเปลี่ยนไปบ้าง ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะศึกษาเปรียบเทียบความแตกต่างของคัมภีร์สังคี่ติยวงศ์กับคัมภีร์ที่เป็นแหล่งที่นำมาอ้างอิง ดังนี้

๓.๓.๓.๑. พระวินัยปิฎก

สมเด็จพระวันรัตน์ขณะเมื่อเป็นพระพิมลธรรมนั้น เป็นแม่กองชำระพระวินัยปิฎกในการทำสังคายนาครั้งที่ ๙ ในสมัยรัชกาลที่หนึ่ง ข้อความบางส่วนในการประพันธ์คัมภีร์สังคี่ติยวงศ์ นำมาจากคัมภีร์พระวินัยปิฎก ซึ่งโดยมากจะเป็นคาถา วิธีที่นำเสนอก็คือ นำเนื้อหามาแต่งสรุปให้กระชับความบางส่วนออกไปบ้าง แล้วสรุปคาถาเดิมในส่วนของคาถาจะยังคงไว้ แต่เนื้อความจะตัดย่อเพื่อให้เข้าใจง่าย เช่น

ข้อความพระวินัยปิฎก ว่า

อด โข อนาคตปิณฑุโก คหปติ พุทธบุปฺมุขั ภิภุขุสัสมั ปณิเตน
 ขาพณิเยน โภชนิเยน สหตฺตา สหุตฺตฺเปตฺวา สมฺปวาเรตฺวา
 ภควนฺตํ ภูตฺตาวิ โอนิตฺตฺปาณิ เอภมฺนุตํ นิสึทฺติ. เอภมฺนุตํ
 นิสินฺโน โข อนาคตปิณฑุโก คหปติ ภควนฺตํ เอตทฺโวจ "กถาหิ
 ฆนฺเต เขตฺวเน ปฏฺิพฺขชามิตฺติ. เตณฺหิ ตฺวํ คหปติ เขตฺวณิ
 อาคตฺตานาคตฺสฺส จาตฺตฺทฺทฺสฺส สัสมฺสฺส ปตฺติฏฺจาเปหิตฺติ. "เอวํ
 ฆนฺเต" ติ โข อนาคตปิณฑุโก คหปติ ภควโต ปฏฺิสุตฺตฺวา เขตฺวณิ

^{๑๐} พัฒน์ เพ็งผลา, ประวัติวรรณคดีบาลี. (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕),
 หน้า ๒๙๔.

อาคตาคตสฺส จาตุทฺทิสสฺส สํฆสฺส ปติฏฺฐาเปสิ. อถ โข
ภควา อนาถปิณฺฑิกํ คหปตี อิมานิ คาถานิ อนฺุโมทิติ

“สีตํ อุนฺ्हํ ปฎิหนฺติ ตโต วาพิมิคานิ จ
สิริสเป จ มกเส สิริสเร จาปิ วุฏฺฐิจโย.

ตโต วาตาตโป โขโร สญฺชาโต ปฎิหนฺยตติ
เลณตฺถนฺจ สฺขตฺถนฺจ ฉายิตฺถนฺจ วิปสฺสุสิตํ.

วิหารทานํ สํฆสฺส อคฺคํ พุทฺธเหนิ วณฺณินฺตํ
ตสฺมา นี ปณฺฑิตโต โปโส สมฺปสฺสุสํ อตฺถมตฺตโน.

วิหารเร การเย รุมฺเม วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต
เตสํ อนฺนนฺจ ปานนฺจ วตฺถเสนาสนานิ จ.

ทเทยฺย อฺชฺชฺญเตสฺ วิปฺปสฺสนฺเนน เจตสา
เต ตสฺส ธมฺมํ เทเสนฺติ สพุทฺทกุขาปนฺุหนํ
ยํ โส ธมฺมํ อธิญฺญาวย ปรีนิพฺพาติ อนาสวิตี”.

ในคัมภีร์สังคีตियวงศ์ว่า

อถ โข ราชคฺคิโก เสฎฺฐี อฺกสฺมฺมฺจิวฺหารเ ปรีเยสาเปตฺวา พุทฺธบุปฺมุขํ
ภิกฺขุสํฆํ นิมนฺเตตฺวา ปณฺิเตน ชาทนีเยน โภชนนีเยน สหตฺถา
สนฺตบุปฺเปตฺวา สมฺปวารเตตฺวา อฺกสฺมฺมฺจิวฺหารเ อาคตาคตสฺส
จาตุทฺทิสสฺส สํฆสฺส ปติฏฺฐาเปสิ. อถ โข ภควา ราชคฺคิกํ
เสฎฺฐี อิมานิ คาถานิ อนฺุโมทิติ

“สีตํ อุนฺ्हํ ปฎิหนฺติ ตโต วาพิมิคานิ จ
สิริสเป จ มกเส สิริสเร จาปิ วุฏฺฐิจโย.

ตโต วาตาตโป โขโร สญฺชาโต ปฎิหนฺยตติ

” วิจัยปิฎก มหาจคคปาติ (พุทธยภาโค). (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐).

เลณตุถญจ สุขตุถญจ	ณายิต์ จ วิปัสสิตี.
วิหารทานัง สงฺฆสฺส	อคฺคํ พุทฺเธหิ วนฺณินิต์
ตสฺมา หิ ปณฺหิตโต โปโส	สมฺปสฺสํ อตฺถมตฺตโน.
วิหาเร การเย รมฺเม	वासเยตฺถ พหุสฺสฺสฺเต
เตสํ อนฺนญจ ปาณญจ	วตฺถเสนาสนานิ จ.
ทเพยฺย อชฺชฎเตสฺ	วิปฺปสนฺเนน เจตฺสา
เต ตสฺส ธมฺมํ เทเสนฺติ	สพฺพพุทฺธาปฺนุทฺนํ
ยํ โส ธมฺมมฺริถญาย	ปรินิพฺพาทยนาสโวติ ^{๓๖} .

จะเห็นได้ว่าการนำเนื้อความจากพระไตรปิฎกมานำเสนอนั้น สมเด็จพระวันรัตน์ ท่านใช้เนื้อความเดียวกันกับในพระไตรปิฎก ซึ่งนำเสนอด้วยการตัดข้อความเพื่อให้กระชับ แต่ถึงย่อก็ยังได้ใจความ ในส่วนของคาถา ซึ่งถือว่าเป็นพระพุทฺพพจนจะยังคงไว้ตามเดิมไม่มีการตัดเนื้อความ

๓.๓.๓.๒. สมณุตปาสาทิกา

ข้อความในส่วนที่สมเด็จพระวันรัตน์อ้างถึง จากคัมภีร์สมันตปาสาทิกานี้ มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ในส่วนของปริเภทที่ ๑ ๒ และ ๘ แต่ไม่ได้อ้างยกมาทั้งหมดเหมือนอ้างมาจากคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ เพียงแต่อ้างเอามาบางส่วน โดยมีสลับเป็นช่วง กับคัมภีร์มหาวงศ์และคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงต่อไป และในส่วนที่อ้างมาจากคัมภีร์สมันตปาสาทิกาสาเหตุที่มีอ้างสลับกันหลายคัมภีร์ จึงพบว่ามี การตัดต่อมาก ในที่นี้ผู้วิจัยจะเปรียบเทียบให้เห็นถึงวิธีที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านนำเอาข้อมูลจากคัมภีร์สมันตปาสาทิกามาใช้ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์

๑. การเปลี่ยนประโยค คือการเปลี่ยนรูปประโยค เช่น ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ใช้เป็นประโยค กัมมวาทก วุตฺติ เหติ ภควตา^{๓๗} ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ สมเด็จพระวันรัตน์ท่านใช้เป็น กัตตฺวาจก วา ยถา ภควา^{๓๘}

^{๓๖} สังคีตยวงศ์, หน้า ๔๙๓-๔๙๕.

^{๓๗} สมณุตปาสาทิกา, หน้า ๕.

^{๓๘} สังคีตยวงศ์, หน้า ๒๘.

๒. เปลี่ยนกริยา ในการเปลี่ยนกริยา จะเห็นได้ว่าข้อความในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านนำมาจากคัมภีร์สมันตปาสาทิกา จะมีการเปลี่ยนแปลงโดยการตัดต่อมากเพราะจะต้องนำคัมภีร์มาประกอบด้วย ฉะนั้น จึงมีการเปลี่ยนแปลงกริยา เพื่อจะได้มีเนื้อความที่เข้ากัน ผู้วิจัยพบว่า ในส่วนของข้อความในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ที่เปลี่ยนนั้นมี ๒ ประเภทคือ

๒.๑. เปลี่ยนกริยาจากกิตก์เป็นอาชยาต

เช่น ในคัมภีร์ต้นฉบับสมันตปาสาทิกา ใช้ว่า

อถ เถรา ภิกขุ ทุตยทิวเส กตภตตักิจจา ปตตจิวริ ปฏิสาเมตวา
ธมฺมสภายํ สนฺนิปตฺตา^{๓๕}

ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์เปลี่ยนเป็นกริยาอาชยาตว่า

อถโข เถรา ภิกขุ ทุตยทิวเส กตภิกจาวสานเ ปตตจิวริ
ปฏิสาเมตวา อชาตสตุตฺมหาราเชน กตธมฺมสภายํ
สนฺนิปตฺสิ^{๓๖}

จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระวันรัตน์เปลี่ยนกริยาคุณพากย์จาก ต ปัจจัยในกริยากิตก์ เป็นกริยาอาชยาต เพื่อจะได้มีเนื้อความที่ชัดเจนและแปลง่าย และบังคับให้เห็นว่าเป็นกัตตวาจาก เพราะเพิ่มคำว่า อชาตสตุตฺมหาราเชน โดยให้สัมพันธ์เข้ากับกตธมฺมสภายํ คงจะเห็นว่าถ้าใช้ ต ปัจจัยในกริยากิตก์ตามเดิม ผู้แปลอาจจะแปลผิดได้ท่านจึงเปลี่ยนเป็นกริยาอาชยาต

๒.๒. เปลี่ยนกริยาอาชยาตเป็นกริยากิตก์

เช่น ในคัมภีร์ต้นฉบับสมันตปาสาทิกา ใช้ว่า

สกลขมฺพุทีเป จ จตุราสีติยา นครสทฺสเสสฺส จตุราสีติวิหารสทฺสทานิ
การาเปสิ จตุราสีติสทฺสเจตฺยปติมณฺฑิตานิ^{๓๗}

ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ท่านเปลี่ยนใช้เป็นกริยาอาชยาตว่า

สกลขมฺพุทีเป จ จตุราสีติยา นครสทฺสเสสฺส จตุราสีติ วิหารสทฺสทานิ
การาเปตฺวา จตุราสีติสทฺสเส เจตฺยปติมณฺฑิตานิ อโหสิ^{๓๘}

จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระวันรัตน์ต้องการให้ตัวกริยาคุณพากย์อยู่ท้ายประโยค จึงทำ การาเปสิ ซึ่งเป็นคุณพากย์ ให้เป็นกริยาในระหว่าง คือ การาเปตฺวา แล้ว เพิ่ม อโหสิ เข้ามา

๒.๓. ปรับปรุงทั้งประโยค

^{๓๕} สมณุตปาสาทิกา, หน้า ๑๒.

^{๓๖} สังคีตยวงศ์, หน้า ๓๕.

^{๓๗} สมันตปาสาทิกา, หน้า ๔๗.

^{๓๘} สังคีตยวงศ์, หน้า ๔๘.

คือการนำศัพท์ที่มีอยู่แล้วในประโยคเดิมของคัมภีร์สมันตปาสาทิกา มาเรียงใหม่ โดยยังมีเนื้อความเท่าเดิม หรือเปลี่ยนไปแต่ไม่มาก เช่น

ในคัมภีร์ต้นฉบับสมันตปาสาทิกา

อายุสุมา อุปาลี อุฏฺฐายาสนา เอกังสิ จิวริ กตฺวา เถเร ภิกฺขุ
 วฺนฺทิตฺวา ฐมฺมาสเน นิสิตฺติ ทนฺตฺขจิตฺตํ วิชฺณี คฺเหตฺวา^{๓๘}

ในคัมภีร์สังคีตยวงค์ท่านเปลี่ยนใช้เป็นกริยาอาชยาดว่า

อายุสุมา อุปาลี อุฏฺฐายาสนา เอกังสิ อุตฺตราสงฺคิ กฺริตฺวา
 เถเร ภิกฺขุ วฺนฺทิตฺวา ฐมฺมาสเน นิสิตฺติวฺวา ทนฺตฺขจิตฺตํ วิชฺณี
 อคฺคฺเหสิ

๔. การเปลี่ยนรูปศัพท์คล้ายกับในคัมภีร์อื่น ๆ ที่ท่านได้นำข้อความมาโดยผู้วิจัยแบ่งออก
 ดังนี้

๔.๑. การถอดสมาส เช่น

-ในสมันตปาสาทิกาใช้ วุตฺตวจนมนุสฺสรนุโต^{๓๙}

-ในคัมภีร์สังคีตยวงค์ใช้ วุตฺตํ วจนมนุสฺสรนุโต^{๔๐}

๔.๒. การเข้าสมาส เช่น

-ในสมันตปาสาทิกาใช้ เอกสฺตํ ปฺตฺตา^{๔๑}

-ในคัมภีร์สังคีตยวงค์ใช้ เอกสฺตปฺตฺตา^{๔๒}

๕. การตัดแบ่งออกเป็น ๒ เหมือนกับคัมภีร์อื่น ๆ ที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านอ้างถึง คือ

๕.๑. ตัดศัพท์หมายถึงตัดเฉพาะคำศัพท์เพียงครั้งเดียวออกยังคงนามที่เป็นตัวหลักไว้เหมือนเดิม เช่น

-ในสมันตปาสาทิกาใช้ว่า พุทฺธสาสนํ^{๔๓}

-ในสังคีตยวงค์ท่านตัดคำว่า พุทฺธ ออกใช้เพียงว่า สาสนํ^{๔๔}

^{๓๘} สมันตปาสาทิกา, หน้า ๑๓

^{๓๙} สมันตปาสาทิกา, หน้า ๕.

^{๔๐} ดุสังคีตยวงค์, หน้า ๒๗.

^{๔๑} สมันตปาสาทิกา, หน้า ๔๑.

^{๔๒} สังคีตยวงค์, หน้า ๔๗.

^{๔๓} สมันตปาสาทิกา, หน้า ๑๓.

^{๔๔} สังคีตยวงค์, หน้า ๓๕.

๕.๒. ตัดเนื้อความหมายถึงตัดคำออกไปหลายคำ แต่ความหมายไม่เสีย คล้าย
การย่อความ เช่น

-ในสมันตปาสาทิกาใช้ว่า

ตตถ เถรา ภควโต วจนปุชนตถํ ติตถียวาทปริโมจนตถณฺจ
ปจฺม มาลี ขณฺทผลฺลปฏิสงฺขรณํ กโรมาติ จินฺเตสิ ๕ ติตถียา
หิ วเพยฺยํ สมณฺสฺส โคตมฺสฺส สวากา สตถฺริ จิเดเยว วิหารเ
ปฺปฺพิชคฺคิสิ ปฺรินิพฺพุเต จทฺทฺทฺสนฺติ ๕ เตสิ วาทปริโมจนตถณฺจ
จินฺเตสนฺติ วุตฺตํ โหติ ๕ วุตฺตมฺปิ เจตํ อถโข เถรานํ ภิกฺขุณฺ
เอดทโหสิ ภควตา โข...^{๔๖}

-ในสังคีตยวงค์ตัดออกใช้ว่า

ตตถ เถรา ภควโต ปุชนตถํ ติตถียวาทปริโมจนตถณฺจปจฺม
มาลขณฺทผลฺลปฏิสงฺขรณํ กโรมาติ จินฺเตสิ ๕ อถโข เถรานํ
ภิกฺขุณฺ เอดทโหสิ ภควโต โข...^{๔๗}

๖. การเพิ่มท่านมีวิธีการนำข้อความจากคัมภีร์อื่นมาใช้โดยเพิ่มศัพท์เข้าไป เช่น

-ในสมันตปาสาทิกาใช้ว่า กตภตตทิจจา^{๔๘}

-ในสังคีตยวงค์เพิ่มศัพท์ใช้ว่า กตทิจจาวสานะ^{๔๙}

จะเห็นได้ว่าข้อความในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านอ้างถึงในคัมภีร์
สังคีตยวงค์ ก็มีลักษณะที่เหมือนกับข้อความที่อ้างมาจากคัมภีร์อื่น ๆ แต่ที่มีความแตกต่างออก
ไป ก็คือมีการตัดข้อความออกไปมาก ซึ่งในข้อนี้ผู้วิจัยพบว่าสาเหตุเพราะมีการอ้างข้อความสลับ
กับคัมภีร์อื่น ๆ จึงต้องตัดข้อความบางส่วนออกไปเพื่อให้เนื้อความเข้ากัน

๓.๓.๓. รัชมปัทมฐกถา

ข้อความที่สมเด็จพระวันรัตน์อ้างจากคัมภีร์รัชมปัทมฐกถาซึ่งแต่งโดยพระพุทธโฆษาจารย์
นั้น ท่านอ้างถึงในส่วนของ ภาคที่ ๑ เรื่องสังยุชัย โดยเริ่มตั้งแต่ หน้าที่ ๗๕ ย่อนหน้าที่ ๒ ต้น
เรื่องจนถึงหน้าที่ ๘๐ นับลง ๓ บรรทัด โดยมีปรากฏอ้างถึงอยู่ในคัมภีร์สังคีตยวงค์หน้าที่ ๕ ย่อ

^{๔๖} สมันตปาสาทิกา, หน้า ๑๐.

^{๔๗} สังคีตยวงค์, หน้า ๓๒.

^{๔๘} สมันตปาสาทิกา, หน้า ๑๒.

^{๔๙} ดูสังคีตยวงค์, หน้า ๓๕.

หน้าซึ่งเป็นส่วนของ วัตถารกถา จนถึงหน้าที่ ๑๘ บรรทัดสุดท้าย โดยเรื่องทั้งหมดที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านอ้างถึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ

ในส่วนของคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาที่ท่านอ้างถึงนี้ มีการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงน้อยกว่าจากคัมภีร์อื่น ๆ ซึ่งผู้วิจัยได้พบวิธีการที่ท่านนำมาใช้ดังนี้

๑. การเปลี่ยนประโยค คือการเปลี่ยนรูปประโยค โดยใช้ศัพท์เก่าที่มีอยู่แต่เปลี่ยนเพียงรูปประโยค เช่น ข้อความในธัมมปัทฏฐกถา เป็นประโยคกัมมวาทจากลักษณะวันตะว่า (สตุถา) ทสสทสสุจกุกวาฬเทวดาหิ สนุณีปิติตวา

กาโลยนุเต มหาวีร	อุปปชช มาตุกัจฉิย
สเทวกั ตารยนุโต	พชฺฌสสุ อมตํ ปทนฺติ

วุดเต, ปญฺจ มหาวิโลกนานิ วิโลเกตวา^{*๑}

แต่ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ สมเด็จพระวันรัตน์ท่านต้องการจะแต่งโดยไม่มีประโยคแทรกจึงเปลี่ยนกริยาใหม่และใช้ ตฺวา ปัจจัยแทน เป็นกัตตฺวาจกธรรมดา ว่า

(สตุถา) ทสสทสสุจกุกวาฬเทวดาหิ สนุณีปิติตวา พุทฺธตฺถาย ยาจิตฺโต

กาโลยนุเต มหาวีร	อุปปชช มาตุกัจฉิย
สเทวกั ตารยนุโต	พชฺฌสสุ อมตํ ปทนฺติ

ตํ สุตฺวา, ปญฺจ มหาวิโลกนานิ วิโลเกตวา^{*๑}

จะเห็นได้ว่าเมื่อท่านทำลักษณะวันตะ ซึ่งเป็นประโยคกัมมวาทเป็นประโยคกัตตฺวาจกธรรมดาท่านทำจาก วุดเต เป็น ตํ สุตฺวา และเพิ่ม พุทฺธตฺถาย ยาจิตฺโต ความเข้ากันและทำให้แปลง่ายขึ้น

๒. เปลี่ยนกริยา ในการเปลี่ยนกริยา จะเห็นได้ว่าข้อความในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านนำมาจากคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา จะมีการเปลี่ยนแปลงไม่มาก และที่เปลี่ยนกริยาคุมพากย์เลยนั้นก็ไม่มี จากการศึกษของผู้วิจัยพบว่าในการเปลี่ยนกริยาจะเห็นว่าท่านเปลี่ยนเพียงจากปัจจัยกริยาภิตก์เป็นปัจจัยกริยาภิตก์แต่คนละกาล เช่น

-ในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาใช้ว่า ปาเยนุโต^{*๒}

-ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ท่านเปลี่ยนเป็นอดีตกาลโดยใช้ ตฺวา ปัจจัยแทนว่า ปาเยตฺวา^{*๓}

*๑ ธัมมปัทฏฐกถา ภาค ๑, หน้า ๗๖.

*๒ สังคีตยวงศ์, หน้า ๗-๙.

*๓ ธัมมปัทฏฐกถา ภาค ๑, หน้า ๗๙.

๔. การเปลี่ยนรูปศัพท์คล้ายกันในคัมภีร์อื่น ๆ ที่ท่านได้นำข้อความมาแต่มีไม่มากเหมือนคัมภีร์อื่น ๆ มีการปรับปรุงเพียงเล็กน้อย ดังนี้

๔.๑. การถอดสมาส เช่น

-ในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาใช้ว่า อายาจิตธมฺมเทสน^{*๔}

-ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ท่านถอดสมาสใช้เป็น อายาจิตฺ ธมฺมํ เทเสนฺโต^{*๕}

๔.๒. การเข้าสมาส เช่น

-ในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาใช้ว่า กาเพน นาคราเชน^{*๖}

-ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ท่านเข้าสมาสใช้เป็น กาพินาคราเชน^{*๗}

๕. การตัด ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ซึ่งได้อ้างข้อความจากคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถานี้ ในส่วนนี้พบเพียงการตัดศัพท์เท่านั้น ไม่พบการตัดข้อความออกไป เหมือนในคัมภีร์อื่น ๆ ที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านอ้างถึง เช่น

-ในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาใช้ว่า อมตปานี^{*๘}

-ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ท่านใช้เป็น ปานี^{*๙}

๖. การเพิ่ม ท่านมีวิธีการนำข้อความจากคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถามาใช้ โดยเพิ่มศัพท์เข้าไปซึ่งข้อความที่ท่านนำมาจากคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถามาใช้ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ผู้วิจัยพบว่าท่าน มีวิธีการเพิ่ม ๒ ประเภทคือ

๖.๑. การเพิ่มประโยค จะพบได้โดยมากในส่วนของก่อนหรือหลังข้อความ ที่เป็นคาถาเพื่อจะให้เข้าใจง่ายและง่ายต่อการแปล เช่น

ในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาใช้ว่า

*๓ สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๕.

*๔ ธัมมปทัฏฐกถา ภาค ๑, หน้า ๗๘.

*๕ สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๕.

*๖ ธัมมปทัฏฐกถา ภาค ๑, หน้า ๗๘.

*๗ สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๓.

*๘ ธัมมปทัฏฐกถา, หน้า ๗๙.

*๙ สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๕.

(สตฺถา) ราชกุลกุมารสูส ชาตสาสนํ สุตฺวา ปุตฺตสิเนหสูส พลวภาวํ
 ฌตฺวา ยาว อิทํ พนฺธนํ น พนฺธติ, ตาวเทว จินฺทิสฺสามีติ
 จินฺเตตฺวา สายํ นครํ ปวิสฺสูโต

นิพฺพุตา นฺน สา มาตา นิพฺพุโต นฺน โส ปิตา

นิพฺพุตา นฺน สา นารี ยสุสฺสายํ อีทิสฺโส ปตีติ

กิสฺวาโคตฺมียา นาม ปิตุจฺจจารีตาย ภาสิตํ อิมํ คาคํ สุตฺวา^{๖๐}

ในคัมภีร์สังคีตियวงค์ท่านใช้ว่า

(สตฺถา) ราชกุลกุมารสูส ชาตสาสนํ สุตฺวา ปุตฺตสิเนหสูส พลวภาวํ
 ฌตฺวา ยาว อิทํ พนฺธนํ น พนฺธติ, ตาวเทว นํ จินฺทิสฺสามีติ
 จินฺเตตฺวา สายํ นครํ ปวิสฺสูโต กิสฺวาโคตฺมียา ปิตํ ทิสฺวา ปสฺสนตี
 อิมํ คาคมาห

นิพฺพุตา นฺน สา มาตา นิพฺพุโต นฺน โส ปิตา

นิพฺพุตา นฺน สา นารี ยสุสฺสายํ อีทิสฺโส ปตีติ

กิสฺวาโคตฺมียา นาม ปิตุจฺจจารีตาย ภาสิตํ อิมํ คาคํ สุตฺวา^{๖๑}

จะเห็นได้ว่าท่านต้องการจะให้แปลเข้าคาคาต่างาย จึงขึ้นประโยคใหม่มาโดยเนื้อความไม่
 เสียและก็ทำให้แปลเข้าใจง่าย

ข้อความจากคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านอ้างถึงในคัมภีร์สังคีตियวงค์นี้
 จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงน้อยกว่าคัมภีร์อื่น ๆ และที่เปลี่ยนแปลงก็มักจะมีความหมายเท่า
 เดิมหรือทำให้เข้าใจง่ายขึ้นในการแปล ถือได้ว่าเป็นความสามารถของผู้ประพันธ์ที่นำเอาสิ่งที่มียู่
 แล้วมานำเสนอในรูปแบบที่เข้าใจได้ง่ายขึ้น

๓.๓.๓.๔. วิสฺฐมิมรรค

ข้อความที่สมเด็จพระวันรัตน์อ้างจากคัมภีร์วิสฺฐมิมรรคนี้มีปรากฏอยู่ในปริเฉทที่ ๒ หน้า
 ที่ ๙๘ จนถึงหน้าที่ ๑๑๐ ซึ่งได้อ้างจากคัมภีร์วิสฺฐมิมรรค ภาค ๓ หน้าที ๓๗๗ จนถึง หน้า
 ๓๘๒ ซึ่งเนื้อความส่วนนี้เป็นประวัติของ พระพุทธโฆษาจารย์ จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่า
 ข้อความที่อ้างมามีลักษณะที่มีการตัดต่อ คล้าย ๆ จะเรียกว่าเป็นการย่อ เป็นช่วง ๆ แต่ไม่มี

^{๖๐} ธัมมปัทฏฐกถา ภาค ๑, หน้า ๗๗.

^{๖๑} สังคีตियวงค์, หน้า ๑๐ - ๑๑.

การปรับปรุงมากนัก ส่วนมากเป็นการปรับปรุงศัพท์ ผู้วิจัยได้จัดประเภทของวิธีการที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านใช้ในการนำข้อความจากคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาใช้ดังนี้

๑. การเปลี่ยนประโยค คือการเปลี่ยนรูปประโยคซึ่งในส่วนที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านอ้างจากคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ต่างจากคัมภีร์อื่นกล่าวคือไม่มีการปรับประโยคจากกัตตุวาจากเป็นกัมมวาจาก หรือจากกัมมวาจากเป็นกัตตุวาจาก ซึ่งจากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่าในส่วนของประวัติพระพุทธโฆษาจารย์นี้ มีลักษณะการประพันธ์ที่เข้าใจง่ายไม่ซับซ้อน มีประธานเป็นผู้เดินประโยคจึงแปลได้ง่าย สมเด็จพระวันรัตน์ท่านจึงไม่ปรับปรุง แต่สิ่งที่ท่านจะปรับปรุงเพื่อให้ความกระชับขึ้นโดยเปลี่ยนจากประโยคกัตตุวาจากธรรมดา ทำเป็นสัตตมีวิภัตติ และแปลเป็นกาลสัตตมี เช่น

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคใช้ว่า

ตทา มหานาโม นาม ราชา ลงกาทีเป รุชฺช ปตุโต^{๖๒}

ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ใช้ว่า

ตทา อิมสฺส มหานามสฺส รณฺโณ รุชฺชปตุตกาเล^{๖๓}

จะเห็นได้ว่าความหมายยังเท่าเดิมแต่ปรับเป็นเพียง กาลสัตตมี ซึ่งมีลักษณะที่เป็นการบอกสมัยหรือรัชกาลคล้ายบอกสมัยในภาษาไทยด้วย

๒. การเปลี่ยนกริยา ข้อความในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ที่สมเด็จพระวันรัตน์นำมาจากคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีการตัดต่อย่อความมาก ฉะนั้น กริยาบางตัวท่านจึงปรับปรุงเพื่อที่เนื้อความจะได้ย่อเนื้อความให้สั้นลง ในส่วนของข้อความในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ที่เปลี่ยนนั้นผู้วิจัยพบว่ามี ๒ ประเภทคือ

๒.๑. เปลี่ยนกริยาจากกิตก์เป็นอาชยาต เช่น

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคใช้ว่า สมฺปาปฺปณฺติวา

ในประโยคว่า

อายุสฺมา พุทฺธโฆโส ปีติโลมนสฺสปฺตุโต หุตฺวา อุพฺชฌายญฺจ

ภิกฺขุสงฺฆญฺจ วฺนฺทิตฺวา อาปฺจุจฺจิตฺวา อนุกฺมเนน ปฏฺญฺนํ

สมฺปาปฺปณฺติวา^{๖๔}

ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ใช้เป็นกริยาอาชยาตว่า สมฺปาปฺปณฺติ

^{๖๒} วิสุทธิมรรค, หน้า ๓๗๙.

^{๖๓} สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๐๒.

^{๖๔} วิสุทธิมรรค, หน้า ๓๗๙.

อายุสุมา พุทธโฆโธ ปีติโสมนสฺสปฺตฺโต หุตฺวา อุปฺชฺฌายณฺจ
 ภิกฺขุสงฺฆณฺจ วณฺหิตฺวา อาปฺจุจิตฺวา อนุคฺมเนน ปฏฺฐนฺตี
 สมฺปาปฺณิ^{๖๕}

ที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านเปลี่ยนเพื่อต้องการจะให้จบประโยคตรงนี้ และตัดเอาเนื้อความ
 เพียงเท่านั้น ซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมีเนื้อความต่อไปอีก แต่ท่านต้องการจะย่อความให้กระชับจึง
 ไม่นำเอามาทั้งหมด

๒.๒. เปลี่ยนกริยาอาชยาดเป็นกริยากิตก์ เช่น

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคใช้ว่า อกาสิเยว^{๖๖}

ในคัมภีร์สังคิตยวงศ์ใช้ว่า กุรฺมานิ^{๖๗}

จะเห็นได้ว่าลักษณะที่ท่านเปลี่ยนจาก กริยา อาชยาด เป็นกริยากิตก์ มาจน ปัจจัยและ
 ทำเป็นกริยาคุมพากย์ ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะพิเศษในคัมภีร์สังคิตยวงศ์ แต่พบไม่มากนัก

๒.๓. เปลี่ยนวิภตติอาชยาด เช่น

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคใช้ว่า สพุพโลกहितาวหา ภวิสฺสตีติ^{๖๘}

ในคัมภีร์สังคิตยวงศ์ใช้ว่า สพุพโลกहितาวหา โหตีติ^{๖๙}

๔. การเปลี่ยนรูปศัพท์คล้ายกันในคัมภีร์อื่น ๆ ที่ท่านได้นำข้อความมาโดยผู้วิจัยแบ่งออกดังนี้

๔.๑. การเปลี่ยนรูปศัพท์ เช่น

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคใช้ว่า เถรวาทิ^{๗๐}

ในสังคิตยวงศ์ใช้ว่า อาจารย์วาทา^{๗๑}

๔.๒. การเข้าสมาส เช่น

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคใช้ว่า ฌาเณทฺยํ นาม ปกรณํ^{๗๒}

^{๖๕} สังคิตยวงศ์, หน้า ๑๐๑.

^{๖๖} วิสุทธิมรรค, หน้า ๓๘๑.

^{๖๗} สังคิตยวงศ์, หน้า ๑๐๑.

^{๖๘} วิสุทธิมรรค, หน้า ๓๗๙.

^{๖๙} สังคิตยวงศ์, หน้า ๑๐๑.

^{๗๐} วิสุทธิมรรค ภาค ๓, หน้า ๓๗๙.

^{๗๑} สังคิตยวงศ์, หน้า ๑๐๐.

^{๗๒} วิสุทธิมรรคภาค ๓ หน้า ๓๗๙.

ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ใช้ว่า ญาโณทยโยปกรณ^{๓๓}

๔.๓. เปลี่ยนลิงค์ เช่น

ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคใช้ว่า ตถา ตโย ไปตถกา อหสิ^{๓๔}

ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ใช้ว่า ตทา ตีณิ ไปฏจกานิ อหสิ^{๓๕}

๕. การตัด เป็นการตัดศัพท์บางส่วนออกไป เช่น

ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคใช้ว่า เนปฺญณ^{๓๖}

ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ใช้ว่า ปฺญณ^{๓๗}

๖. การเพิ่ม ท่านมีวิธีการนำข้อความจากคัมภีร์อื่นมาใช้ โดยผู้วิจัยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ

๖.๑. เพิ่มศัพท์ เช่น

ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคใช้ว่า อฏฺจสาลินี นาม^{๓๘}

ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ใช้ว่า อฏฺจสาลินี นาม ปกรณ^{๓๙} ซึ่งทำให้ความชัดเจน^{๔๐}

๖.๒. เพิ่มเนื้อความ เช่น

ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคว่า

อายุสฺมา พุทฺธโฆโส ปิตฺติโสมนสฺสปฺตโต หุตฺวา อุปฺชฌายญฺเจ
ภิกฺขุสงฺฆญฺจ วณฺหิตฺวา อาปฺจุจิตฺวา อนฺุคมเนน ปฏฺญัน
สมฺปาปฺณิตฺวา นาวํ อภิรฺยหิตฺวา มหาสมฺมุทฺมชฺฌเณ พุทฺธตตฺตเดรี
ปฏฺยปถิ อากฺจจฺนุตฺติ ทิสฺวา กถาสลฺลสาปฺปี กตฺวา ตโต ปรี คนฺุตฺวา
ลงฺกาปฏฺญัน ปาปฺณิ.^{๔๐}

ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ใช้ว่า

อายุสฺมา พุทฺธโฆโส ปิตฺติโสมนสฺสปฺตโต หุตฺวา อุปฺชฌายญฺจ
ภิกฺขุสงฺฆญฺจ วณฺหิตฺวา อาปฺจุจิตฺวา อนฺุคมเนน ปฏฺญัน สมฺปาปฺณิ

^{๓๓} สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๐๐.

^{๓๔} วิสุทฺธิมรรค ภาค ๓, หน้า ๓๘๐.

^{๓๕} สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๐๓.

^{๓๖} วิสุทฺธิมรรค ภาค ๓, หน้า ๓๘๐.

^{๓๗} สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๐๓.

^{๓๘} วิสุทฺธิมรรค ภาค ๓, หน้า ๓๗๙.

^{๓๙} สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๐๓.

^{๔๐} วิสุทฺธิมรรค ภาค ๓, หน้า ๓๗๙.

อด สกุกิ เทวราชา หริตกิลลญจ เลกขณญจ ตสฺส
 ทตฺวา สกฺกฺจฺจานเมว คโต ตโต โส นาวํ อภิรฺยฺหิตฺวา
 มหาสมฺพุทฺทมฺชฺเฒ อายสฺมุนต์ พุทฺธตตฺตฺเถรํ ปฏิปถํ ทิสฺวา
 กถาสลฺลาปํ กตฺวา ตโต ปรี ลฺงกาปฺภฺยฺญํ ปตฺวา^{๑๐}

ท่านเพิ่มความเข้ามาและการปรับแต่งกริยาคุณพากย์เพิ่มทำให้เนื้อความเชื่อมกัน

๓.๓.๓.๕. มหาวงศ์

ข้อความที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านอ้างอิงจากคัมภีร์มหาวงศ์นั้น ก็คือส่วนที่เป็นร้อยกรอง ลักษณะการอ้างอิงนั้น ท่านจะอ้างอิงเพียงบางส่วน มีทั้งการตัดข้อความ และแต่งผสมเข้าไปใหม่ ซึ่งทำให้เนื้อความไม่ขาดตอนซึ่งท่านมีวิธีการนำเสนอ ดังนี้

๑. เปลี่ยนกริยา ในการเปลี่ยนกริยา จะเห็นได้ว่าข้อความในคัมภีร์สังคดียวงศ์ที่สมเด็จพระวันรัตน์ท่านนำมาจากคัมภีร์สมันตปาสาทิกา จะมีการเปลี่ยนแปลงโดยการตัดต่อมากเพราะจะต้องนำคัมภีร์มาประกอบด้วย ฉะนั้นจึงมีการเปลี่ยนแปลงกริยา เพื่อจะได้มีเนื้อความที่เข้ากัน ผู้วิจัยพบว่า ในส่วนของข้อความในคัมภีร์สังคดียวงศ์ที่เปลี่ยนนั้นมี ๒ ประเภทคือ

๑.๑. เปลี่ยนกริยาจากอาขยาต เป็นกริยากิตก์ เช่น

-ในคัมภีร์มหาวงศ์ใช้ว่า กาวเรสิ^{๑๑}

-ในคัมภีร์สังคดียวงศ์ใช้ว่า กาวเรตฺวา^{๑๒}

๑.๒. เปลี่ยนปัจจัยกริยากิตก์ เช่น

-ในคัมภีร์มหาวงศ์ ใช้ว่า วตฺวาน^{๑๓}

-ในคัมภีร์สังคดียวงศ์ใช้ว่า วตฺวา^{๑๔}

๒. การเปลี่ยนรูปศัพท์คล้ายกันกับในคัมภีร์อื่น ๆ ที่ท่านได้นำข้อความมาโดยผู้วิจัยแบ่งออกดังนี้

๒.๑. การถอดสมาส เช่น

-ในคัมภีร์มหาวงศ์ ใช้ว่า ปญฺหมปฺจุจฺฉิตฺติ^{๑๕}

^{๑๐}สังคดียวงศ์, หน้า ๑๐๑-๑๐๒.

^{๑๑}คัมภีร์มหาวงศ์, หน้า ๑๓.

^{๑๒}คัมภีร์สังคดียวงศ์, หน้า ๓๓.

^{๑๓}คัมภีร์มหาวงศ์, หน้า ๑๓.

^{๑๔}คัมภีร์สังคดียวงศ์, หน้า ๓๓.

-ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ใช้ว่า ปณฺหํ ปุจฺจติ^{๔๘}

๒.๒. การใช้ศัพท์ใหม่แทน เช่น

-ในคัมภีร์มหาวงศ์ ใช้ว่า ทิพฺพโสตาโรหิต^{๔๙}

-ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ใช้ว่า ชีณาสวา อรหนฺตา^{๕๐}

๓. การปรับปรุงเนื้อเรื่องใหม่

-ในคัมภีร์มหาวงศ์ ใช้ว่า

คนุตฺวา มหาเทวเถโร	เทสํ มหิสฺมณฺฑลํ
สุตฺตุนฺตํ เทวทูตํ โส	กเถสิ ชนมชฺฌโค
จตุตาฬีสสฺสสุสานิ	ธมฺมจกฺขุ วิโสธยํ
จตุตาฬีสสฺสสุสานิ	ปพฺพชฺชีสุ ตทฺหนฺติเก
คนุตฺวาน รกฺขิตฺตเถโร	วนวาสี นโภ จิตฺ
สํยุตฺตมนมตคฺคํ	กเถสิ ชนมชฺฌโค
สกุจฺฉินรสฺสสุสานิ	ธมฺมาภิสฺมโย อหุ
สตฺตตีสฺส สหฺสฺสสุสานิ	ปพฺพชฺชีสุ ตทฺหนฺติเก
วิหารวานํ ปญฺจสฺตํ	กสฺสุมี เทเส ปติภฺจฺจหิ
ปติภฺจฺจาเปสิ ตตฺเถวํ	เถโร โส ชินฺสาสนํ ^{๕๐}

-ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ใช้ว่า

คนุตฺวา มหาเทวเถโร	เทสํ มหิสฺมณฺฑลํ
สุตฺตุนฺตํ เทวทูตํ โส	กเถสิ ชนมชฺฌเก
จตุตาฬีสสฺสสุสานิ	ธมฺมจกฺขุ วิโสธยํ
สกุจฺฉินรสฺสสุสานิ	ธมฺมาภิสฺมโย อหุ
สตฺตตีสฺส สหฺสฺสมตฺตา	ปพฺพชฺชีสุ ตทฺหนฺติเก
วิหารญฺจ ปญฺจสฺตํ	ตสฺสุมี เทเส ปติภฺจฺจหิ
ปติภฺจฺจาเปสิ ตตฺเถวํ	เถโร โส ชินฺสาสนํ ^{๕๐}

^{๔๘}มหาวงศ์, หน้า ๙๐.

^{๔๙}สังคีตยวงศ์, หน้า ๘๑.

^{๕๐}มหาวงศ์, หน้า ๙๐.

^{๕๑}สังคีตยวงศ์, หน้า ๘๑.

^{๕๒}มหาวงศ์, หน้า ๘๔.

^{๕๓}สังคีตยวงศ์, หน้า ๖๑.

จะเห็นได้ว่าในคานานี้มีการปรับปรุงศัพท์บางศัพท์และตัดเนื้อความบางส่วนออกไป เพื่อย่อความแต่ก็ยังได้ใจความเข้าใจเนื้อหาได้

๓.๓.๓.๖. ชินกาลมาลีปกรณ์

คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ จัดได้ว่าเป็นคัมภีร์ที่สมเด็จพระวันรัตน์อ้างถึงมากในคัมภีร์สังคีตियวงศ์ มีปรากฏในปริเฉทที่ ๓-๖ ซึ่งก่อนที่จะอ้างถึงมีการบอกถึงแหล่งที่มาของคัมภีร์ที่อ้างถึงว่า "...เตน ชินกาลมาลียํ ปุพฺพหจฺริเยหิ วุตฺตมฺปิ เจตฺ.." เหตุนั้นเรื่องนั้นพระบุพพหจฺริเยเจ้าทั้งหลายจึงได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ว่า...^{๓๖} จากข้อความนี้เป็นการบอกถึงชื่อคัมภีร์ที่เป็นแหล่งที่มาอย่างชัดเจน และวิธีที่ท่านอ้างอิงมาจากคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์นั้น โดยมากก็คงเนื้อความและสำนวนภาษาเดิม แต่มีการปรับปรุงสำนวนภาษาและแก้ไขบางศัพท์หรือบางประโยค ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับเป็นการตรวจชำระ แต่มีความหมายยังคงเดิมหรือเปลี่ยนไปเพียงเล็กน้อย อีกทั้งยังมีการย่อศัพท์หรือย่อความ และเพิ่มศัพท์หรือเนื้อความเข้าไปเพื่อให้เนื้อความชัดเจนขึ้น เช่น

๑. เปลี่ยนกริยาคุมพากย์ วิธีการเปลี่ยนกริยาคุมพากย์ของสมเด็จพระวันรัตน์นั้นโดยมากจะเปลี่ยนแล้วมีความหมายคงเดิม ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก ผู้วิจัยพบว่าวิธีการเปลี่ยนกริยาคุมพากย์ของท่านมี ๓ วิธีคือ

๑.๑. เปลี่ยนศัพท์ เช่นในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่เป็นแหล่งที่มาใช้ พุราหมณเวสธรา อุโภ ขตฺติยกุมารานา อภิรุหิตฺวา พานฺนิเชหิ สหฺธิ มหาสมฺมุทํ อตฺริสุ^{๓๗} ส่วนในคัมภีร์สังคีตियวงศ์ซึ่งอ้างเอามาใช้ พุราหมณเวสธรา อุโภ ขตฺติยกุมารานา อภิรุหิตฺวา พานฺนิเชหิ สหฺธิ มหาสมฺมุทํ อคฺมิสุ^{๓๘} จะเห็นได้จากตัวอย่างนี้ว่า แม้จะเปลี่ยนแปลงศัพท์กริยา แต่ความหมายก็ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก ซึ่งถือได้ว่าเป็นสำนวนของผู้แต่งเอง ที่ตรวจชำระในภายหลัง

๑.๒. เปลี่ยนวิภัตติอาชยาต การเปลี่ยนวิภัตติกริยาคุมพากย์จากวิภัตติหมวดหนึ่งเป็นอีกหมวดหนึ่ง แต่ยังใช้ธาตุตัวเดิม ความหมายก็คงเดิม เช่น ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่เป็นแหล่งที่มาเป็นคานาใช้ ตทา ภิกฺขุ สภาคตา จิรฺภูจิตฺตถํ ธมฺมสฺส ปญฺจเกสฺสุ ลิชาปยํ^{๓๙} ส่วนในคัมภีร์สังคีตियวงศ์ซึ่งอ้างเอามาประพันธ์เป็นร้อยแก้วใช้ ตทา ภิกฺขุ สภาคตา

^{๓๖} สังคีตियวงศ์, หน้า ๑๒๙.

^{๓๗} ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๒๓๓.

^{๓๘} สังคีตियวงศ์, หน้า ๒๐๖.

^{๓๙} ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๒๒๖.

จิรภูจิตติยา ธมฺมสฺส ปุญฺจเกสฺส ลีลาเปสฺส^{๑๖๖} จะเห็นได้ว่าในประโยคนี้นั้น ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ นั้นใช้วิภัตติอาชยาตหมวดสัตตมี แต่ในคัมภีร์สังคีตยวงค์ท่านใช้วิภัตติหมวดอัชชัตตมีซึ่งบอกอดีตกาล โดยเนื้อความแล้วก็ได้เปลี่ยนแปลง

๑.๓. เปลี่ยนจากริยาภิกตฺ มาเป็นกริยาอาชยาตคฺมพากฺย เป็นการเปลี่ยนกริยาที่เป็น ตฺวา ปัจจัย ให้เป็นกริยาอาชยาต เช่น

ราชา ปน ตตฺถ มหियงฺคณฺเณ จตฺตทมิฬิ คเหตุวา อมฺพทมิฬิ จตฺติ
 มาเสหิ กจฺจกทมิฬิ จตฺติ วิชิตนคฺริ จตฺติ มฺहेลทมิฬิ จตฺติ
 รมฺญเณ จ ทมิฬิ อนุกฺกเมน คเหตุวา ตโต อนุวาทปฺริ คนฺตฺวา
 โอกาสปฺพหฺเต ขนฺธวาทฺริ นิวาเสตฺวา ตตฺถ ตฬากิ การตฺวา
 เขญฺจมูลมาสมฺหิ อุทกกีฬิ กิฬิ^{๑๖๗}

ส่วนในคัมภีร์สังคีตยวงค์ท่านใช้สำนวนว่า ราชา ปน ตตฺถ มหियงฺคณฺเณ จตฺตทมิฬิ คเหตุวา อมฺพทมิฬิ จตฺติ มาเสหิ กจฺจกทมิฬิ จตฺติ วิชิตนคฺริ จตฺติ มฺहेลทมิฬิ จตฺติ รมฺญเณ จ ทมิฬิ อนุกฺกเมน คเหตุวา ตโต อนุวาทปฺริ คนฺตฺวา โอกาสปฺพหฺเต ขนฺธวาทฺริ นิวาเสตฺวา ตตฺถ ตฬากิ การตฺวา เขญฺจมูลมาสมฺหิ อุทกกีฬิ กิฬิ^{๑๖๘}

จะเห็นได้ว่าในตัวอย่างนี้ ท่านใช้กริยาอาชยาตแทนกริยาภิกตฺ คือ ใช้ คเหตุวา แทน คเหตุวา เพราะเห็นว่า ประโยคต่อไปมี ตโต อยู่ก็ควรจะขึ้นประโยคใหม่ แสดงให้เห็นว่าท่านเข้าใจหลักการแต่งภาษาบาลีเป็นอย่างดี

๒. เปลี่ยนจากสัตตมีวิภัตติเป็นประโยคลักษณะวันตะ ซึ่งการเปลี่ยนลักษณะนี้ก็คือการเปลี่ยนเพียงนามที่เป็นจตุวิภัตติเป็นสัตตมีวิภัตติ แต่กริยาไม่เปลี่ยน เพราะกริยาเป็นสัตตมีวิภัตติอยู่แล้ว เช่น ในชินกาลมาลีปกรณ์ใช้ สตฺถปริณิพฺพหฺเต ปน มหาสาริปฺตฺตตฺถเดรสฺส อนุตฺวาสิโก สรรฺภู นาม เอยฺโก เถโร จิตกโต คีวธาตฺ คเหตุวา ภิกฺขุสฺมฺบริวุโต อาคนฺตฺวา อิมสฺมึเยว จาเน ปติญฺจเปตฺวา ทฺวาทสฺสทฺถุพฺเพหิ ญฺปิ กตฺวา ปกฺกามิ ส่วนในคัมภีร์สังคีตยวงค์ใช้ สตฺถปริณิพฺพหฺเต ปน มหาสาริปฺตฺตตฺถเดรสฺส อนุตฺวาสิโก สรรฺภู นาม เอยฺโก เถโร จิตกโต คีวธาตฺ คเหตุวา ภิกฺขุสฺมฺบริวุโต อาคนฺตฺวา อิมสฺมึเยว จาเน ปติญฺจเปตฺวา ทฺวาทสฺสทฺถุพฺเพหิ ญฺปิ กตฺวา ปกฺกามิ จะเห็นได้ว่า ท่านเปลี่ยนจากกาลสัตตมีให้เป็นประโยคลักษณะวันตะง่าย ๆ โดยเปลี่ยนตัวนามจากจตุวิภัตติเป็นสัตตมีวิภัตติ

^{๑๖๖} สังคีตยวงค์, หน้า ๑๗๖.

^{๑๖๗} ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๒๒๓.

^{๑๖๘} สังคีตยวงค์, หน้า ๑๖๒.

๓. เปลี่ยนรูปศัพท์ การเปลี่ยนรูปศัพท์แบ่งออกได้ ดังนี้

๑. คำสมาส แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

ก. ถอดสมาส เช่น

-ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ใช้ รตนาทีหิเนเกหิ^{๙๙}

-ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ท่านถอดให้เห็นสมาสใช้ รตนาทีหิ อเนเกหิ^{๑๐๐}

ข. เข้าสมาส เช่น

-ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ใช้ ปญฺจส เต ภิกฺขุ^{๑๐๑}

-ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ท่านเข้าสมาสเป็น ปญฺจส ตภิกฺขุ^{๑๐๒}

๒. ตัทธิต เช่น

-ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ใช้เป็นภาวตัทธิตว่า อนิจฺจตา สมฺปตฺโต^{๑๐๓}

-ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ท่านใช้ ภาว ตัฬฺทแทนเป็น อนิจฺจภาว สมฺปตฺโต^{๑๐๔}

๓. เปลี่ยนวิภัตตินาม เช่น

-ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ใช้ ยกุขานํ ทมิตฺวา^{๑๐๕}

-ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ท่านใช้ ยกุเข ทมิตฺวา^{๑๐๖}

๔. เปลี่ยนนามศัพท์แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ

ก. เปลี่ยนนามศัพท์ภาษาบาลี เช่น

-ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ใช้ ปฏฺิโสเตน^{๑๐๗}

-ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ท่านใช้ อนุโสเตน^{๑๐๘}

ข. เปลี่ยนนามที่เป็นบาลีไทยให้เป็นภาษาบาลี เช่น

-ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ใช้ เครู็อง นาม^{๑๐๙}

^{๙๙}ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๒๑๖.

^{๑๐๐}สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๓๒.

^{๑๐๑}ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๒๒๒.

^{๑๐๒}สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๖๑-๑๖๒.

^{๑๐๓}ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๒๑๘.

^{๑๐๔}สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๓๘.

^{๑๐๕}ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๒๒๒.

^{๑๐๖}สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๖๒.

^{๑๐๗}ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๒๓๖.

^{๑๐๘}สังคีตยวงศ์, หน้า ๒๒๔.

^{๑๐๙}ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๒๔๓.

-ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ท่านใช้ ตริอนาม^{๑๑๑}

๔. การตัดแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๔.๑. ตัดศัพท์ หมายถึง ตัดเฉพาะคำศัพท์เพียงครั้งเดียวออกยังคงนามเป็นตัวหลักไว้ เช่น

-ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ใช้ ธมฺมราชา^{๑๑๑}

-ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ท่านตัดคำว่า ธมฺม ออกใช้เพียง ราชา^{๑๑๒}

๔.๒. ตัดเนื้อความ หมายถึง ตัดคำออกไปหลายคำ แต่ความหมายไม่เสีย คล้ายการย่อความ เช่น

-ในชินกาลมาลีปกรณ์ใช้ ปุณ มหาเสนสุส ญฺโณ สุตสุส กิตฺติสิริเมฆสุส ญฺโณ รตนตฺตยมาภกาวํ สุตฺวา โสภํ ปนฺนุทีสุ^{๑๑๓}

-ในสังคีตยวงศ์ท่านตัดคำว่า ญฺโณ สุตสุส กิตฺติสิริเมฆสุส ญฺโณ ออกใช้เพียง ปุณ มหาเสนสุส รตนตฺตยมาภกาวํ สุตฺวา โสภํ ปนฺนุทีสุ^{๑๑๔}

๕. การเพิ่ม

๕.๑. เพิ่มศัพท์ คือ การเพิ่มศัพท์ต่อเข้าไปเพื่อให้เนื้อความชัดเจน เช่น

-ในชินกาลมาลีปกรณ์ใช้ คุณสิวิ^{๑๑๕}

-ในสังคีตยวงศ์ท่านเพิ่ม ราช ศัพท์เข้าไปใช้ว่า คุณสิวิราชาน^{๑๑๖}

๕.๒. เพิ่มความ คือ การเพิ่มเนื้อความเข้าไปเพื่อให้เนื้อความชัดเจน เช่น

-ในชินกาลมาลีปกรณ์ใช้ อถกทิวสํ ชํรายปุราธิปติ มหาพฺรหฺมา.....พลกายํ สนนฺยนิทฺวา นพฺพิสิปฺรํ อาคนฺตฺวา เขฏฺฐภาตฺรสุส กิณราชสุส สนนฺติกา พลกายํ ยาจิตฺวา^{๑๑๗}

^{๑๑๑}สังคีตยวงศ์, หน้า ๒๖๑.

^{๑๑๑}ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๒๑๖.

^{๑๑๒}สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๓๔.

^{๑๑๓}ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๒๓๓.

^{๑๑๔}สังคีตยวงศ์, หน้า ๒๐๘.

^{๑๑๕}ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๒๓๑.

^{๑๑๖}สังคีตยวงศ์, หน้า ๑๙๖.

^{๑๑๗}ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๒๕๐.

-ในสังคีตยวงศ์ท่านเพิ่ม อถกทิวลั ชัรรายปฺรธาธิปติ มหาพฺรหฺมา.....พลกาย
 สนนฺยหิตฺวา เขฎฺฐภาตฺรสุส กิณาราชสุส นพฺพิสิปฺริ อาคนฺตฺวา เขฎฺฐภาตฺรสุส
 กิณาราชสุส สนนฺติกา พลกาย ยาจิตฺวา^{๑๑๔}

การใช้หลักฐานอ้างอิงของสมเด็จพระวันรัตน์ ที่ปรากฏในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ จะมีวิธีการนำหลักฐานมาใช้ก็คือ มีการตัดข้อความ การเพิ่ม การปรับปรุง การเปลี่ยนแปลง และ คงเดิม ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะงานเขียนที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว แสดงถึงการค้นคว้าข้อมูลและนำเสนอโดยมีหลักฐานอ้างอิงของผู้เขียนเอง ทำให้ผลงานเป็นที่เชื่อถือได้ นับว่าเป็นความชาญฉลาดของผู้เขียนที่จึงจะนำข้อมูลจากคัมภีร์ต่าง ๆ มาลำดับเหตุการณ์เพื่อจะนำเสนอในเรื่องที่ตนประพันธ์

ลักษณะการประพันธ์คัมภีร์สังคีตยวงศ์ของสมเด็จพระวันรัตน์นั้น จัดโครงสร้างได้คือ ส่วนของ บทนำเป็นการกล่าวถึงบทบูชาพระรัตนตรัยที่เรียกว่า ปณามคาถาและบทสังเขปกถา ในส่วนที่ ๒ เป็นส่วนของ เนื้อเรื่อง ซึ่งเป็นเรื่องของพระพุทธศาสนาในครั้งพุทธกาลหลังพุทธกาล ตามลำดับมาจนถึงในประเทศไทย โดยเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการอ้างอิงจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่าง ๆ และแต่งเสริมเข้าไปในส่วนของประวัติพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งยังไม่มีคัมภีร์ที่แต่งเอาไว้ ในส่วนที่ ๓ ซึ่งเป็นส่วนสุดท้ายเป็นส่วนของบทนิคมคาถา ซึ่งเป็นการกล่าวถึงประวัติผู้แต่ง และการแผ่ส่วนบุญกุศลตลอดจนการตั้งจิตปรารถนาของผู้แต่ง ในบทนี้จะเห็นถึงโครงสร้างของคัมภีร์สังคีตยวงศ์ ซึ่งยึดธรรมเนียมการประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลีในประเทศไทย การใช้หลักฐานอ้างอิงและการนำเสนอข้อความ ที่คัดมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่าง ๆ ในส่วนของการใช้ภาษาบาลีในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ของสมเด็จพระวันรัตน์เองนั้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในบทต่อไป

^{๑๑๔}สังคีตยวงศ์, หน้า ๒๙๒.